

עמדות הסגל כלפי קפיטליזם אקדמי באוניברסיטאות בישראל

אברהם יוגב ועודד מקדוסי

במהלך שנות ה־2000 התחוללו באוניברסיטאות ציבוריות רבות ברחבי העולם תהליכים של תיעוש, הפרטה, השווקה ומסחור, שהחלו בשל צמצום התמיכה הציבורית בהן. השינויים בהיקף המימון הציבורי של ההשכלה הגבוהה והשלכותיהם על אופן ההתנהלות של המוסדות להשכלה גבוהה זכו לכינוי "קפיטליזם אקדמי". מושג זה מתייחס למכלול התנהגויות השוק ודמויות השוק של האוניברסיטאות בנושאי הוראה, מחקר וניהול. על אף ההבדלים בין האוניברסיטאות בישראל כולן חוו תהליכים כאלו, אולם תגובת חברי הסגל טרם נחקרה. הדיון בהשלכות הקפיטליזם האקדמי נטה להדגיש את המחיר הגבוה שהמערכת נדרשת לשלם בתמורה למעורבות בתהליכי השוק. מנגד, חברי הסגל שאימצו את האידאולוגיה הנאו־ליברלית עשויים למצוא בתהליכים אלו תגובה לגיטימית לצמצום המימון הציבורי ולתמוך בדרישה מן האוניברסיטאות להידמות יותר לארגונים עסקיים ולנהל את עתידן, ובכך להבטיח עצמאות וגמישות ניהולית. באמצעות סקר דואר מייצג של 1,538 חברי סגל בשש אוניברסיטאות ציבוריות בישראל מחקר זה שואל שתי שאלות עיקריות: מה הם המאפיינים של הקפיטליזם האקדמי באוניברסיטאות בישראל,

* פרופ' אברהם יוגב, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.

דואר אלקטרוני: yogev@post.tau.ac.il

עודד מקדוסי, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.

דואר אלקטרוני: odedmc@gmail.com

המחקר בוצע בתמיכת הקרן הלאומית למדע, מענק 332/10. שמות המחברים מוצגים בסדר אלף־ביתי לציון תרומתם השווה למאמר.

והאם וכיצד המאפיינים האישיים של חברי הסגל, המוסד להשכלה גבוהה שהם עובדים בו והתחום המדעי קשורים להערכת עוצמת חדירתן של תופעות קפיטליסטיות לאקדמיה. ממצאי המחקר מלמדים כי חברי הסגל מזהים את הקפיטליזם האקדמי בארבעה ממדים עיקריים: צמצום סמכויות הסגל האקדמי, פגיעה במעמד הציבורי של האקדמיה, שינוי במחקר ובידע ופגיעה בהוראה. ממדים אלו נמצאו קשורים במידה רבה למאפייני המוסד ולמעורבותו בתהליכי השוק, לתמיכת חברי הסגל באימוץ הגיון השוק ובמידה מסוימת גם למאפייני הרקע האישיים והמקצועיים של חברי הסגל. אנו דנים בהמשך בהשלכות של ממצאים אלו על עתיד ההשכלה הגבוהה בישראל.

מילות מפתח: אוניברסיטאות, הפרטה, השווקה, מסחור, נאו-ליברליזם, שינוי ארגוני

המושג "קפיטליזם אקדמי" מתייחס למכלול התנהגויות השוק ודמויות השוק של האוניברסיטאות בנושאי הוראה, מחקר וניהול. סלאוטר ורואדס (Slaughter & Rhoades, 2004), שטבעו את המושג, מייחסים אותו להשלכותיה של הכלכלה הנאו-ליברלית. הקיצוץ במימון הציבורי של ההשכלה הגבוהה הוא הגורם העיקרי להתפתחות הקפיטליזם האקדמי, אך כיום ניתן לזהות מעורבות גוברת של המוסדות שאינה תוצאה של אילוץ, אלא של אימוץ אידאולוגיה, נורמות ושיטות עבודה הלקוחות מן העולם העסקי במטרה לזכות בתחרות על משאבים ופלאחי שוק. זה תהליך גלובלי הלוכש צורות ייחודיות בכל מדינה (Slaughter & Leslie, 1997) ובכל אוניברסיטה, והוא מיושם בדרך כלל על-ידי הדרג המנהלי. הספרות העוסקת באימוץ חשיבה המאפיינת את המגזר העסקי במערכת ההשכלה הגבוהה התמקדה בעבר במוסדות פרטיים ובהתפתחות מגזר של מוסדות שיש להם כוונת רווח (למשל, Bok, 2003; Kirp, 2003), אך כיום יש דיון רב יותר גם במוסדות ציבוריים (למשל, Morphew & Eckel, 2009; Priest & St. John, 2006). עם זאת, הדיון בהשלכותיו של הקפיטליזם האקדמי על פעילות חברי הסגל באוניברסיטאות ועל עמדתם כלפי פעילות זו מצומצם למדי (למשל, Garland, 2009, pp. 63-69; Rhoades & Slaughter, 2006). סלאוטר ורואדס התייחסו לעמדות הסגל באופן כללי וטענו שעמדות אלו יכולות לנוע בין חוסר שביעות רצון והתנגדות לקפיטליזם האקדמי לבין תמיכה בו ועידודו (Slaughter & Rhoades, 2004, pp. 181-206). המחקר הנוכחי מבקש למלא חלל זה ולבחון עד כמה חברי הסגל מודעים לקפיטליזם האקדמי ומעורבים בו ומה עמדתם בנוגע למגוון מאפייניו.

כפי שיתואר גם בשורות הבאות, מתנהל דיון רחב במעורבות חברי הסגל האקדמי בפעילויות הקשורות ליזמות אקדמית, לשיתופי פעולה בין האקדמיה לבין התעשייה ולהשתתפות במסחור הידע. דיון זה נעשה במסגרת ספרות העוסקת, למשל,

1 הניסוח בלשון זכר לאורך המאמר פונה, כמובן, לשני המינים.

ב"אוניברסיטאות יזמות" וב"יזמות אקדמית" (Barnett, 2005; Clark, 1998), ב"משולש של ממשלה, מגזר עסקי ואקדמיה" (The triple helix) (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000) וב"מסחור ידע מדעי" (Berman, 2012). לטענתנו, ספרות זו עוסקת בהיבטים אחדים של השינוי המתרחש באקדמיה, והיא נוטה להתייחס לחברי הסגל כאל יזמים הפועלים להרחבת קהל היעד של המחקר האקדמי ולפוטנציאל הטמון במחקר האקדמי לקידום הכלכלה. מנגד, בספרות זו יש דיון מועט בהשלכות הרחבות של השינוי המתרחש באקדמיה על פעילותם של חברי הסגל ובהשלכות על תחומים מדעיים שתועלתם הכלכלית אינה ישירה ועל תחומים שאינם מכוונים ליישום הידע ולייצור פטנטים. לעומת זאת, המסגרת המושגית והתאורטית של הקפיטליזם האקדמי מאפשרת להתייחס התייחסות מקיפה למכלול של שינויים באופן התנהלותן של האוניברסיטאות במחקר, בהוראה ובניהול ולהדגיש תהליכים הנובעים מחדירתו של הגיון השוק לעולם האקדמי.

הקפיטליזם האקדמי בהשכלה הגבוהה

הדיון בהדירתם של תהליכי השוק לאקדמיה נטה להדגיש את המחיר הגבוה שהמערכת נדרשת לשלם בתמורה להשתלבות בכלכלה הנאו-ליברלית. למשל, הביקורת המופנות כלפי התהליך מתייחסות לפגיעה בעצמאות האוניברסיטאות החושפת אותן לתהליכי שוק ולא-יודאות בכל הנוגע למשאבים כלכליים, שקודם לכן הוענקו להן באופן סדיר על-ידי המדינה. צמצום המימון הציבורי של ההשכלה הגבוהה מאלץ את האוניברסיטאות לחפש משאבים כלכליים ממקורות שונים. התגובה הראשונה לצמצום המימון הציבורי הייתה פנייה של האוניברסיטאות להגדלת הרווחים ממחקר (Slaughter & Leslie, 1997; Slaughter & Rhoades, 2004). בראשית שנות ה-80 החל בארצות הברית (להלן ארה"ב) מיסוד באמצעות חקיקה של העברת הטכנולוגיה מן האקדמיה לתעשייה (Patent and Trademark Law Amendments Act – Bayh-Dole Act, 1980), וצעד זה אפשר לאוניברסיטאות רבות להיות שותפות לפוטנציאל הכלכלי הטמון בממצאי המחקר. התהליך לווה בביקורת כלפי מכירת הגילויים המדעיים לתעשייה וכלפי המעבר ממחקר בסיסי למחקר יישומי. התפיסה המסורתית של מחקר חשוף לכול ושיתוף תגליות מחקר עם קהילת החוקרים הוחלפה במחקר הכפוף לחווי סודיות וברישום ובמכירה של פטנטים. באוניברסיטאות ציבוריות רבות הוקמו משרדים פנימיים או חברות חיצוניות להעברת ידע מן האוניברסיטה לתעשייה. משרדים אלו נועדו ללוות את החוקרים משלב ההמצאה וההכנה של הפטנט ועד שניתן לגופים התעשייתיים רישיון להשתמש בו. בכמה תחומים מדעיים הפך רישום הפטנט לאמת מידה של הישגי הסגל האקדמי נוסף על גיוס מענקי מחקר ופרסומים (Berman, 2012). נוסף על כך, מימון המחקר נשען כיום הרבה יותר מבעבר על מענקי מחקר הממומנים על-ידי התעשייה ועל-ידי חברות מסחריות (Berman, 2012). מחקר זה מותאם לדרישות הגורם המממן הן בנוגע

למושא המחקר והן בנוגע לעניין של הגורם המממן בביטויים המעשיים של ממצאי המחקר. בשנים האחרונות גוברים הקולות הקוראים לחשוב מחדש על מדיניות העצמת התועלת הכלכלית של המחקר האקדמי ועל הסרת המחיצות בין הון ואינטרסים עסקיים לבין אקדמיה. קולות אלו נשמעים בעיקר לנוכח הבעיות האתיות המתעוררות מניגוד האינטרסים המובנה (מסר־ירון, 2005).

ביקורת נוספת המופנית כלפי האוניברסיטאות מתייחסת לאימוץ מודלים כלכליים הנהוגים במגזר העסקי (Brown & Clignet, 2000). אימוץ המודלים הללו על־ידי האוניברסיטאות נובע לרוב מניסיון להתמודד עם מצוקות כלכליות הנגרמות מצמצום התמיכה הציבורית בהן. במסגרת זו הנהלות האוניברסיטאות שוכרות יועצים ארגוניים המשתיתים על האוניברסיטאות שיטות ניהול הנהוגות במגזר העסקי. לפי שיטה זו, כל מחלקה היא יחידה רווחית, סטודנט הוא לקוח, הפרופסור הוא יזם, וכל מוסד תר אחר רווח (Kirp, 2003, p. 4).

הדירתו של הגיון השוק לאוניברסיטאות ואימוץ מודלים של עלות-תועלת מוצאים את ביטוים גם בהוראה. לא אחת נשמעת ביקורת כלפי האוניברסיטאות בנוגע להתאמת תכנית הלימודים לדרישות הסטודנטים, לצמצום היצע הקורסים, להגדלת מספר התלמידים בקורס ולהורדת סף הקבלה ותנאי הקדם. במהלך שנות ה־2000 החלו אוניברסיטאות ציבוריות רבות להציע תכניות לימודים ייחודיות לאוכלוסיות ייעודיות, ובהן התכניות החוץ־תקציביות למנהלים לתואר שני (Slaughter & Rhoades, 2004, pp. 190-192). תכניות מסוג זה, המיועדות למנהלים מועסקים שאינם פנויים ללימודים מלאים ולכתיבת תזה, נוסדו בידי האוניברסיטאות גם בשל ההוצאה הנמוכה הכרוכה בהן וגם משום שהן בעלות כוח משיכה רב יותר מתכניות קלאסיות להשכלת מבוגרים באוניברסיטאות. מקור הכנסה נוסף שהפך לפופולרי בשנים האחרונות הוא פתיחת תכניות לימודים לתלמידים מחו"ל (Jaquette & Curs, 2015).

הקפיטליזם האקדמי מחלחל גם לפעילות היום־יומית של חברי הסגל האקדמי. ניתן לזהות לחץ רב המופעל על חברי הסגל לפרסם מאמרים, להגיש הצעות מחקר לקרנות חיצוניות, לגייס משאבים חיצוניים בשיתופי פעולה עם התעשייה ובעידוד למסחר הידע ורישומו כפטנט. חברי הסגל מוערכים היום במידה רבה על־פי יכולתם לגייס תקציבי מחקר והוראה לאוניברסיטאות, ולא על בסיס מצוינות אקדמית לשמה. תהליכים אלו הם לרוב ביוזמת נשיאי האוניברסיטאות והסגל המנהלי הבכיר, והם נעשים לעתים בניגוד לעמדותיהם של אנשי הסגל האקדמי (Gumpport, 1993). התוצאה הנלווית לכך היא יחסי ניכור המתפתחים בין חברי הסגל האקדמי, המתנגדים להתערבות היתר בפעילותם, לבין חברי הסגל המנהלי. זאת ועוד, עם צמצום מספרם של חברי הסגל הבכיר מתפתחות צורות העסקה חדשות של חברי סגל בדרגות זוטרות, המועסקים במסגרת חוזים אישיים וללא ביטחון תעסוקתי. חברי סגל אלו נושאים חלק גדול מתפקידי ההוראה. התפתחותן של צורות העסקה חלופיות גורמת במידה רבה לניכור בין חברי סגל ההוראה ולשבירת הלכידות בקרב קבוצה זו.

אימוץ גישות ניהול מן העולם העסקי והחלתן באקדמיה לוו בעבר בביקורת רבה, אך יש הטוענים כיום כי ללא שינוי נראה לעין במציאות של קיצוצים תקציביים ומשברים כלכליים, על האוניברסיטאות להידמות יותר לארגונים עסקיים ולנהל את עתידן (Morphew & Eckel, 2009). הפרטה ואימוץ מודלים כלכליים מן המגזר העסקי אינם גזרה במציאות זו, אלא הפתרון ההגיוני והמיטבי שיוביל את האוניברסיטאות לעצמאות ולגמישות ניהולית. הביקורת כלפי אימוץ מודל השוק מתעלמת מן ההזדמנויות הטמונות בתהליך לשיפור מעמדם המקצועי של כמה מחברי הסגל. הזדמנויות אלו פתוחות במיוחד בפני חברי סגל האוחזים בעמדות התומכות בגישות נאו-ליברליות ובפני חברי סגל שהפנימו את השינוי. כמו כן, בפקולטות מסוימות, בייחוד במדעים היישומיים, כגון הנדסה וניהול, הקשר בין האקדמיה לבין התעשייה אינו חדש ושיתופי הפעולה אינם נתפסים כבעלי השלכות שליליות, כפי שהם נתפסים במדעים הבסיסיים. חברי הסגל בהן עשויים אפוא לתמוך בשינויים אלו ולעודד אותם ובכך לשפר את מעמדם באקדמיה. פאול ואוון-סמית (Powell & Owen-Smith, 2002) הגדירו את המדען הפוסט-מודרני באוניברסיטת מחקר כיום. לטענתם, התפיסה המסורתית של המדען כמי שמחפש אחר האמת מוחלפת במודל חדש של מדען-יוזם, המאזן בין מחויבויותיו לאוניברסיטה לבין מעורבותו בשוק כדי לקדם פעילויות שנועדו לשפר את רווחת האדם וליצור הכנסות לחוקר, לאוניברסיטה ולמשקיעים.

מעורבות חברי הסגל בקפיטליזם האקדמי

התאוריה של הקפיטליזם האקדמי מניחה שהמוסדות להשכלה גבוהה מגיבים למדיניות נאו-ליברלית במעורבות ערה בתהליכים אלו ובמאבק להשגת משאבים ופלאחי שוק (Slaughter & Cantwell, 2012; Slaughter & Rhoades, 2004). גישה זו אינה עוסקת במישרין בשאלה מה עמדתם של חברי הסגל בנוגע לתהליך. השאלה היא אם מדובר בתהליך חד-כיווני המונהג על-ידי הנהלות האוניברסיטה ונכפה על הסגל האקדמי, המתנגד לתהליכים אלו, או שמא מתקיימים שיתוף פעולה והבנה לפחות מצד חלק מחברי הסגל, המעוניינים להתאים את עבודתם לרוח התקופה מתוך אימוץ הנורמות החדשות של הקפיטליזם האקדמי.

מחקרים קודמים בנושא מעורבות הסגל האקדמי במסחור הידע מדווחים על הבדלים במידת המעורבות הקשורים למאפייני הפרט (Perkmann et al., 2013). לפי מחקרים אלו, מאפייני הפרט אף מסבירים טוב יותר את מעורבות חברי הסגל לעומת מאפייני המוסד או התחום המדעי (D'Este & Patel, 2007). למשל, נמצא כי גברים נוטים במידה רבה יותר מנשים לקדם קשרי אקדמיה-תעשייה (Murray & Graham, 2007). כמו כן, נמצא כי בקרב חברי הסגל שיש להם קביעות ובקרב בעלי הדרגות הגבוהות, למשל פרופסורים לעומת מרצים, יש נטייה רבה יותר לשיתופי פעולה עם המגזר העסקי ולפעילות יזמית (Boardman, 2009; D'Este & Patel, 2007). הדיון בקשר שבין הגיל

לבין המעורבות בקשרי אקדמיה-תעשייה נטה להדגיש את החברות לתרבות המוסד ולערכים המסורתיים של האקדמיה. לפי היגיון זה, מסחור המחקר יונהג במידה רבה יותר על-ידי החוקרים הצעירים, שאינם תופסים את הנורמות הנוגעות למסחור הידע כזרות לעולם האקדמי. ואכן, נמצא כי לאחר פיקוח על דרגת החוקר היו חברי הסגל הצעירים פעילים יותר ביצירת קשרי אקדמיה-תעשייה ובריחום פטנטים (Bercovitz & Feldman, 2008; D'Este & Patel, 2007; Giuliani, Morrison, Pietrobelli, & Rabbellotti, 2010). עם זאת, הממצאים הנוגעים לטענה כי צעירים נוטים ליוזם קשרי אקדמיה-תעשייה יותר ממבוגרים אינם עקיבים, וניתן למצוא עדויות התומכות דווקא ביתרון למבוגרים בהקשר זה (Perkmann et al., 2013).

גורם נוסף העשוי להסביר את תפיסת החוקר בנוגע לעוצמת ביטויי הקפיטליזם האקדמי הוא היכולת האקדמית. מעבר לדרגה, מעמדו של החוקר לעומת עמיתו למחלקה, כפי שהוא בא לידי ביטוי בהיקף תקציבי המחקר שגייס, במספר המאמרים שפרסם ובמספר הדוקטורנטים שהוא מנחה, עשוי להיות קשור לתפיסות אלו. מצד אחד, חוקרים בולטים במחלקתם עשויים לתמוך בשינוי הנורמות ולא לראות בקפיטליזם האקדמי תהליך שלילי. קבוצה זו עשויה ליהנות מפירות הקפיטליזם האקדמי ומן השינויים הנעשים ברוח גישות נאו-ליברליות, המעניקות לחוקר הפעיל מקום רב יותר מן הגישות המסורתיות, הנשענות על תפיסות סוציאליסטיות המעדיפות שוויון בתגמול החוקר גם כאשר קיימים פערים בינו לבין עמיתיו. מן הצד האחר, לחוקרים אלו יש אפשרות להתנגד לתהליך ולהישאר מחוזה לו. ממצאים קודמים עולה כי יש קשר חיובי בין מעמדו האקדמי של החוקר, כפי שהוא בא לידי ביטוי בגיוס מענקי מחקר (ממשלתיים ופרטיים), לבין מידת מעורבותו במסחור הידע (Boardman, 2009; D'Este & Patel, 2007).

אנו סבורים שהקשר בין מאפייני הפרט לבין מעורבותם של חברי הסגל בפעילויות של מסחור הידע עשוי להיות מוסבר, לפחות באופן חלקי, בעמדתם כלפי מדיניות נאו-ליברלית בהשכלה הגבוהה. תמיכה במדיניות נאו-ליברלית ואימוץ חשיבה המאפיינת את המגזר העסקי עשויים לתווך בתפיסתם של חברי הסגל את השינויים כנובעים מאילוצים, גובים מחיר גבוה, בעלי השלכות שליליות או פוגעים ביוקרת האקדמיה. למשל, חלק מפערי המגדר במעורבות במסחור עשוי להיות מוסבר בתמיכה רבה יותר של גברים במדיניות נאו-ליברלית בהשכלה הגבוהה. באותו אופן, תמיכת הצעירים במדיניות נאו-ליברלית עשויה להסביר את פערי הגיל בתהליכי המסחור שנמצאו בכמה מחקרים.

שאלה נוספת העולה בעקבות התגברות הקפיטליזם האקדמי היא אם עמדות הסגל האקדמי הן תוצאה של מאפייני הפרט או תוצאה של מעורבות שונה של המוסד בתהליך. הממצאים מספרות המחקר מלמדים שמעורבות בפעילויות מסחור בקרב חברי סגל במוסדות ותיקים ובמוסדות יוקרתיים נמוכה יותר לעומת מעורבות חברי סגל במוסדות היוקרתיים פחות (Azagra-Caro, Archontakis, Gutiérrez-Gracia, & Fernández-de-Lucio, 2006; Lee, 1996). הבסיס הכלכלי האיתן של מוסדות אלו והתרבות האקדמית

שהתפתחה בהם צוינו כגורמים הממתנים את ההשפעות החיצוניות על פעילות חברי הסגל במוסד.

הממצאים בנוגע להבדלים בין תחומים מדעיים הם מוגבלים, שכן מרבית המחקרים שדנו בסוגיות של מסחור הידע וקשרי אקדמיה-תעשייה התמקדו מלכתחילה בתחומים שפעילויות אלו נפוצות בהם יותר ובחנו הבדלים בין התחומים, בעיקר במדעי הטבע והחיים, בחקלאות, בהנדסה, בטכנולוגיה וברפואה. אין זה מפתיע שבמסגרת מדגמים אלו לא נמצאו בהכרח הבדלים בין המחלקות (Azagra-Caro et al., 2006). עם זאת, הנורמות הנהוגות בכל תחום מדעי עשויות להיות קשורות במידה רבה לפעילות היוזמת של חברי הסגל, השייכים לתחום המדעי, ולעמדותיהם כלפי השינויים בהשכלה הגבוהה של חברי הסגל, ולכן התבוננות בנעשה במגוון תחומים עשויה ללמד הרבה יותר על הבדלים בין תחומים מדעיים שונים.

ספרות המחקר נוטה להדגיש מעורבות של חברי סגל בתהליכי מסחור המחקר וכמעט אין בה דיון בשאלות הנוגעות להוראה. ההשלכות השונות של מסחור המחקר לעומת הכנסת הגיון השוק להוראה עשויות להסביר עמדות שונות של חברי הסגל באשר למסחור של המחקר ושל ההוראה. כמו כן, הן עשויות לשלב בדיון יחידות אקדמיות שדפוס זה של מסחור רלוונטי להן יותר, אך הן נותרו עד כה מחוץ לדיון. כפי שראינו למעלה, חדירתו של ההיגיון העסקי לתוך המוסדות הציבוריים אינה פוסחת על פעילויות ההוראה. הדיון בהחלת הגיון השוק בהוראה רלוונטי במיוחד במדינות כגון ישראל, שלא מתקיים בהן מגזר רשמי של מוסדות שיש להם כוונת רווח, וחדירת הגיון השוק משפיעה על פעילויות שונות של חברי הסגל במוסד ציבורי.

קפיטליזם אקדמי במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל

האוניברסיטאות² בישראל הן מוסדות ציבוריים, ומתקיימת ביניהן היררכיה לפי גודל ומשאבים כלכליים של המוסד, גיוון בתחומים המדעיים, היקף תלמידי המחקר ודרגת הסגל האקדמי (Yogev, 2000). הקבוצה הראשונה היא אוניברסיטאות העילית, הכוללת את האוניברסיטה העברית בירושלים, הטכניון ואוניברסיטת תל אביב. הקבוצה השנייה כוללת את אוניברסיטת בר-אילן, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ואוניברסיטת חיפה, והיא מייצגת את האוניברסיטאות שהוקמו במטרה לשרת אוכלוסיות ייעודיות, כגון הציבור הדתי-לאומי (בר-אילן) או תושבי הפריפריה (חיפה ובן-גוריון). על אף ההיררכיה וההבדלים בין המוסדות חוו כולם חדירה של תהליכי שוק מתחילת שנות ה-2000.

בשנת 2001 אימצה הממשלה את המלצות הוועדה בראשות שופט בית המשפט העליון (בדימוס), יעקב מליץ, לשינוי המבנה הניהולי של האוניברסיטאות (להלן ועדת

2 בשל מאפייניהם הייחודיים של מכון ויצמן והאוניברסיטה הפתוחה לא נתייחס אליהם במאמר זה.

מלץ), ומהלך זה הוא, ככל הנראה, בין אבני היסוד של הקפיטליזם האקדמי בישראל. טרם השינוי נשא נשיא האוניברסיטה באחריות לענייניה הכספיים של האוניברסיטה, ואילו הרקטור היה ממונה על התחום המדעי. על-פי המלצות הוועדה, שנכפו על-ידי המועצה להשכלה גבוהה (להלן מ"ג), הועמד נשיא האוניברסיטה בראש פירמידת הניהול, צומצם מעמדו של סנאט האוניברסיטה המורכב מכל הפרופסורים מן המניין להרכב מצומצם של כ-70 חברים, והורחבו סמכויות הוועד המנהל המורכב מאישי ציבור ומאנשי עסקים (גוף לא אקדמי באופיו). שינויים אלו החדירו רוח ניהולית-עסקית לאוניברסיטאות והפכו אותן לאוניברסיטאות יזמיות במלוא מובן המילה (Yogev, 2010). חברי הסגל תמכו בשינוי ושיתפו עמו פעולה, אך חלקם הביע התנגדות למהלך וקשרו בינו לבין חדירת אידאולוגיה נאו-ליברלית וקפיטליסטית לשדה האקדמי (גור-זאב, 2007). עוד נטען כי על אף כמה יתרונות אפשריים יוביל המעבר למערכת ניהולית הנהוגה במגזר העסקי לפגיעה בחופש האקדמי ולהכנסת שיקולים בלתי מקצועיים מתוך האוניברסיטה ומוחצה לה בנושאים אקדמיים, כגון תכניות לימודים, קידום מדעי וקביעת קדימויות מדעיות (גור-רוזנבליט, 2005). יש שטענו כי מאחורי החלטת הממשלה אורבת סכנה קרובה ומוחשית לפוליטיזציה של מערכת ההשכלה הגבוהה, שתיגרם עקב התערבותם של כוחות פוליטיים ציבוריים מחוץ למערכת (צנזור, 2005). התקציב הציבורי של ההשכלה הגבוהה קוצץ ב-25% בשנים 2001–2007 (הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, 2007), ומגמה זו הובילה לכינוי "העשור האבוד של ההשכלה הגבוהה" (וולנסקי, 2012). קיצוצים תקציביים אלו והפחתת ההכנסות משכר לימוד האיזו את האוניברסיטאות למצוא מקורות מימון אחרים לתקציבן השוטף (הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, 2007). נתוני המל"ג מלמדים כי במהלך "העשור האבוד" ירד חלקה של ההקצבה הישירה של הוועדה לתכנון ולתקצוב (להלן ות"ת) מסך כל התקציב של המוסדות להשכלה גבוהה, ובה-בעת עלה חלקן של ההכנסות האחרות המורכבות מהכנסות ממכירת שירותים ותמלוגים (המועצה להשכלה גבוהה, 2009, פרק 4, עמ' 104).

הקפיטליזם האקדמי הפך למדיניות העיקרית במערכת, והצעדים הבאים ננקטו בשינויים ובהתאמות קלות בכל האוניברסיטאות. ראשית, מספר חברי הסגל האקדמי הבכיר קוצץ בכמה מאות בכל מוסד. התהליך בוצע על-ידי צמצום בתקנים חדשים לקליטת סגל אקדמי ובהקפאת התקנים של חברי סגל פורשים. שנית, במקום לקלוט סגל בכיר עלה מספרם של חברי הסגל הוטר. שלישית, הנהלות האוניברסיטאות חייבו לסגור או למזג יחידות אקדמיות בעלות שיעורי הרשמה נמוכים, ביחוד בפקולטות למדעי הרוח. כמה מן האוניברסיטאות החלו להציע תכניות לימודים ייחודיות למגזרים פרטיים וציבוריים, ואילו אחרות פתחו שלוחות פרטיות לתואר הראשון (אוניברסיטת חיפה) ותכניות חוץ-תקציביות לתואר השני במגוון תחומים, המשוקות בעיקר למנהלים, או תכניות המיועדות לסטודנטים מחו"ל (אוניברסיטת תל אביב). שכר הלימוד בתכניות החוץ-תקציביות הוא יותר מכפול משכר הלימוד המסובסד. האוניברסיטה מרוויחה מתכניות

אלו כ-50 מיליון ש"ח מדי שנה בשנה, סכום לא מבוטל, מאחר שמדובר בתקציב "נוזל" (יוגב, ליבנה ומקדוסי, 2015). מבין הסטודנטים הלומדים לתואר שני, חלקם היחסי של הלומדים בתכניות החוץ-תקציביות עומד על כרבע (Yogev, 2010). זאת ועוד, התכניות הרבות לסטודנטים מחו"ל שנפתחו בשנים האחרונות משווקות לסטודנטים מארה"ב ומאירופה, ושכר הלימוד בהן גבוה כמעט פי ארבעה משכר הלימוד של סטודנט ישראלי. הקפיטליזם האקדמי חלחל במידה רבה גם לתכניות הלימודים. מקדוסי ואיכילוב (2016) הראו כיצד בתוך יחידה אקדמית אחת נסגרו במהלך שני העשורים האחרונים חוגים לתואר ראשון, ירד מספרם של חברי הסגל האקדמי, צומצם היצע הקורסים, בוטלו דרישות הקדם לסמינריונים, ירד היקף לימודי ההשלמה לתואר השני, פחתו הדרישות לסיום התואר והצטמצם מספר שעות הלימוד המחייב לתואר השני במרבית החוגים. נתוני המל"ג מלמדים על עלייה עקיבה בהיקף הלומדים לתואר שני עיוני (ללא תזה). לקראת סוף שנת 2010 עמד שיעורם על כשני שלישים ממסיימי התואר השני לעומת שלישי בלבד מן המסיימים בראשית שנות ה-90 (המועצה להשכלה גבוהה, 2009, פרק 3, עמ' 70). ככל הנראה, דוגמאות אלו מאפיינות במידה רבה את היחידות למדעי הרוח ולמדעי החברה.

תהליך נוסף ששימש מנוע מרכזי לגיוס מקורות מימון בעקבות צמצום התקציב הציבורי הוא הרחבת מקורות המימון הפרטיים למחקר ומסחור הידע בעזרת רישום ומכירה של פטנטים. ואולם, בעבר נבע תהליך זה מאיזון בין מחקר בסיסי לבין מחקר יישומי, ואילו כיום מודגש במיוחד מקומו של מחקר יישומי לצורך רישום פטנטים ומסחור הידע. נראה שהמטוטלת בעולם הרחב מתחילה לחזור לכיוון המחקר הבסיסי, ואילו בארץ כיוונה הפוך, וגוברות בה המגמות של עידוד המסחור של הידע האקדמי גוברות (מסרירון, 2005, עמ' 12). חברת "רמות" באוניברסיטת תל אביב וחברת "יישום" באוניברסיטה העברית הן שתי דוגמאות לחברות שנועדו למסחור את הידע באוניברסיטאות ולשמש מקור נוסף להכנסה. בתקצוב משרד האוצר וות"ת הוקמה בשנת 2014 חברה למסחור ידע מן האקדמיה, חברת "סנה" (SN2E), הפועלת מול כלל המוסדות להשכלה גבוהה החפצים בכך (Startup nation2 enterprise, n.d.).

הקפיטליזם האקדמי מתבטא גם בשינוי התרבות האקדמית וביקורת האוניברסיטאות בחברה. שינויים אלו התעצמו עוד יותר עם הרחבת מערכת ההשכלה הגבוהה על-ידי המועצה להשכלה גבוהה באמצעות מערך של מכללות אקדמיות, המיועדות לקלוט את עיקר הלומדים לתואר ראשון. שני שלישים מן הלומדים לתואר ראשון לומדים כיום במכללות האקדמיות, וחלק מהרחבת ההשכלה הגבוהה התבצע על-ידי מתן היתר למוסדות שאינם נתמכים מן התקציב הציבורי להענקת תארים. מגזר פרטי זה, שפָּלל תחילה מכללות לא מתוקצבות ושלוחות של אוניברסיטאות זרות, רשאי, בין היתר, לקבוע בעצמו את גובה שכר הלימוד ואת שכר המרצים המלמדים בו. הקפיטליזם האקדמי הוציא את האוניברסיטה ממגדל השן וחשף אותה לביקורת חיצונית ואף לביקורת פוליטית. למשל, גברו לחצי הממשלה על המועצה להשכלה

גבוהה לשנות את הרכב המועצה וראשיה, וגברו לחצי הממשלה, באמצעות המועצה להשכלה גבוהה, לתת דין וחשבון מפורט על פעילויותיהם והתנהגותם של חברי הסגל האקדמי ועל מידת יעילותם ותכניותיהם העתידיות של המוסדות להשכלה גבוהה. פיקוח זה הוביל להקמת ועדות הערכה חיצוניות הבוחנות את תכניות הלימודים, את הרכב חברי הסגל ואת ביצועיהם, יוצרות האחדה בין מוסדות בתחומים מדעיים זהים ומצמצמות שונות וגוון ייחודי של כל מחלקה. פיתוח מרכזי המצוינות הוא דוגמה נוספת לניסיונות לעקוף את סמכויות הסגל האקדמי ולקבוע את סדרי העדיפויות במימון המחקר. עם צמצום המימון הציבורי והתגברות הקפיטליזם האקדמי עולה התבססותם של המוסדות על מקורות מימון חלופיים, כדוגמת תרומות חיצוניות. תרומות אלו חשופות יותר ומאלצות את המוסדות להיענות לדרישות ולביקורות חיצוניות. למשל, לאחרונה ניכרת התגברות בפעילות של תנועות להגבלת החופש האקדמי. בולטות בעניין זה פעילויותיהן של תנועות כגון "אם תרצו", "מוניטור האקדמיה הישראלית" או "המכון לאסטרטגיה ציונית", המבקשות לסמן חברי סגל, מחלקות ומוסדות המזוהים לטענתם עם עמדות אנטי-ציוניות. בדוחות שהפיצה תנועת "אם תרצו" היא טענה בעיקר כנגד מרצים וקורסים באוניברסיטת תל אביב ובאוניברסיטת בן-גוריון. מסע פרסום זה לווה בביקורת ציבורית כלפי האוניברסיטאות וכלפי הרלוונטיות שלהן ובאימים לפגוע בזרם התרומות למוסד.

שאלות המחקר

- לנוכח מרכזיותו של הקפיטליזם האקדמי בעיצוב תהליכים בהשכלה הגבוהה בישראל מתבקש לחקור במחקר מקיף את עמדות הסגל כלפי תהליכים אלו, אך למיטב ידיעתנו טרם נעשה מחקר כזה. על סמך הדיון שלמעלה נשאלות שלוש שאלות:
1. כיצד חברי הסגל תופסים את הקפיטליזם האקדמי?
 2. האם וכיצד המאפיינים האישיים, המקצועיים והמוסדיים של חברי הסגל קשורים לתפיסתם בנוגע לקפיטליזם האקדמי?
 3. האם מידת תמיכתם של חברי הסגל באימוץ הגיון השוק להשכלה הגבוהה קשורה לתפיסתם בנוגע לעוצמת ביטוייו של הקפיטליזם האקדמי?

שיטה

מדגם והליך הדגימה

אוכלוסיית היעד של המחקר היא חברי הסגל האקדמי בשש אוניברסיטאות בישראל בשנת 2011 (כאמור, ללא מכון ויצמן והאוניברסיטה הפתוחה). אוכלוסיית המחקר כוללת את כל 4,853 חברי הסגל הבכיר בדרגות השונות בשני המסלולים האקדמיים

– המסלול הרגיל והמסלול הנלווה להוראה. מסגרת הדגימה לכל אוניברסיטה נלקחה ממקורות שונים. באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת בן-גוריון סופקו לנו רשימות של חברי הסגל לפי דרגה ולפי מחלקה על-ידי היחידה למשאבי אנוש של האוניברסיטה. מסגרות הדגימה של אוניברסיטת תל אביב, הטכניון, אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת בר-אילן נשלפו מתוך אתרי האינטרנט של המוסדות.³

במהלך חודש פברואר 2011 נשלח סקר קצר בדואר לתא האישי של כל חבר סגל. על מנת לוודא אנונימיות ומתוך מטרה לחסוך במשאבים הצמדנו לחברי הסגל מספרים אקראיים. לפי שיטה זו, על גב כל מעטפה הודבק מספר אקראי שייצג את חבר הסגל, ולתוך המעטפה הוכנס השאלון וצורפה מעטפת גוביינא עם המספר האקראי, המאפשרת לחבר הסגל להשיב את השאלון האנונימי בלא עלות. לאחר קבלת המעטפה הנושאת את המספר האקראי הוסר מספר זה מרשימות הדגימה. כך נמנענו מלשלוח שאלונים בשנית לכלל חברי הסגל, ובמהלך חודש אפריל 2011 שלחנו מכתב נוסף רק לחברי הסגל שלא ענו על השאלון וביקשנו מהם להשיב.

שיעור ההשבה בכלל האוניברסיטאות לאחר שני הסבבים עמד על 36%. לאחר השמטת מעטפות המכילות שאלונים חלקיים, שאלונים כפולים של חברי סגל העובדים בשתי מחלקות בעת ובעונה אחת, ושאלונים של חברי סגל שאינם שייכים לאוכלוסיית המחקר, נותרו 1,538 שאלונים, שהם 32% מאוכלוסיית היעד. מאפיינים נבחרים של חברי הסגל האקדמי באוכלוסייה ובמדגם מוצגים בנספח 1. נתונים לחישוב התפלגויות לפי מין, מוסד ותחום מדעי של כלל חברי הסגל נלקחו מרשימות הדגימה, ואילו התפלגויות הגיל והדרגה הן מפרסום רשמי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2011).⁴

הלווח מלמד על דמיון רב בהתפלגות מאפייניהם של חברי הסגל במדגם ובאוכלוסייה, כלומר על ייצוג מאפייניה של אוכלוסיית חברי הסגל במדגם. מנתוני המדגם עולה כי פחות משליש מחברי הסגל האקדמי הן נשים. הנתונים על גיל הסגל מלמדים כי 60% מחברי הסגל הם מעל גיל 50, וכ-27% מהם הם מעל גיל 60. בהנחה שגיל הפרישה של חברי הסגל האקדמי עומד על 68, בשנים הקרובות צפויה פרישה של חברי סגל רבים. נתונים נוספים (שאינם מוצגים בנספח 1) מלמדים כי מרבית חברי הסגל (94%) הם במסלול המינויים הרגיל (מהם כ-12% עדיין ללא קביעות), והיתר במסלול המינויים הנלווה.

3 עיון באתרי המוסדות להשכלה גבוהה, כפי שהיו בשנת 2011, העלה שיחידות רבות מעסיקות חברי סגל שפרשו (דרגת אמריטוס) כמרצים בפועל, ככל הנראה בשל העדר תקנים להעסקת חברי סגל בתחומי ההוראה של חברי הסגל שפרשו. על מנת להתמודד עם עובדה זו הגבלנו את גיל הפרישה לשנתיים לכל היותר ממועד הפרישה הרשמי.

4 יצוין כי התפלגויות הגיל והדרגה של חברי הסגל האקדמי שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מפרסמת כוללות את מכון ויצמן, שאינו נכלל במדגם זה.

כלי המחקר

כלי המחקר הוא שאלון קפיטליזם אקדמי שנבנה במיוחד למחקר זה. השאלון פותח בפסקה קצרה המסבירה לחבר הסגל את חשיבות המחקר ואת חשיבות השתתפותו בו. חבר הסגל נדרש להעריך בשאלון עד כמה סוגיות שונות, הקשורות לקפיטליזם האקדמי בהשכלה הגבוהה, מאפיינות כיום, לדעתו, את מצב האקדמיה בישראל. בשאלון מצויים פריטים המתייחסים להיבטים שונים של הקפיטליזם האקדמי בהשכלה הגבוהה: יחסי ממשלה-אקדמיה, יחסי הנהלה-סגל, הוראה, מחקר, ותרבות וידע אקדמיים. בנוגע לכל פריט נתבקש חבר הסגל להעריך את המידה שהסוגיה מאפיינת את מצב האקדמיה בישראל או את האוניברסיטה שהוא עובד בה, מ¹ (אינו מאפיין כלל) עד 5 (מאפיין במידה רבה מאוד). נוסף על כך, חברי הסגל התבקשו לדווח על מידת תמיכתם באימוץ הגיון השוק ומודל עסקי להשכלה הגבוהה, מ¹ (לא מסכים כלל) עד 5 (מסכים במידה רבה מאוד). השאלון כלל בקשה לחברי הסגל לדווח על מאפייניהם החברתיים-דמוגרפיים ועל היבטים הקשורים לעבודתם. בסוף כל שאלון ניתנה לחבר הסגל האפשרות להביע את עמדתו בהרחבה בנוגע לשינויים בהשכלה הגבוהה, אם מצא לנכון לעשות זאת.

המשתנים

עמדות הסגל

בסעיף זה נכללו 44 פריטים.

תפיסה של עוצמת ביטויי הקפיטליזם אקדמי: על מנת לאתר היבטים שונים בתפיסת הסגל בנוגע לעוצמת ביטויי הקפיטליזם ביצענו ניתוח גורמים בשיטת הרכיב העיקרי (principal component) ל-34 הפריטים בשאלון עם סיבוב צירים ברוטציוני Varimax. בניתוח התקבלו ארבעה גורמים עיקריים ובעלי משמעות המייצגים את הקפיטליזם האקדמי: שינויים במחקר ובידע (8 פריטים), צמצום סמכויות הסגל האקדמי (10 פריטים), פגיעה במעמד הציבורי של האקדמיה (8 פריטים) ופגיעה בהוראה (7 פריטים). פריט אחד לא נטען בחזקה על הגורמים השונים, ולכן אינו חלק מהם. פירוט הפריטים, ערכי הטעינות והמהימנות של כל גורם והפריטים המרכיבים אותו מוצגים בנספח 2. לכל אחד מארבעת הגורמים חושב משתנה על-ידי ממוצע בין פריטי הגורם. טווח הערכים של כל אחד מארבעת המשתנים היה אפוא כמו טווח ערכי רכיביו, מ¹ (אינו מאפיין את מצב השכלה הגבוהה או את המוסד שאני מועסק בו) עד 5 (מאפיין במידה רבה את מצב ההשכלה הגבוהה או את המוסד שאני מועסק בו).

מידת התמיכה באימוץ הגיון השוק והפרטת ההשכלה הגבוהה: כל חבר סגל נדרש לציין את מידת הסכמתו או תמיכתו בנוגע לאימוץ הגיון השוק ולהחלת מודל עסקי בהשכלה הגבוהה ב-10 פריטים. על סמך ניתוח גורמים בשיטת הרכיב העיקרי (principal component) איתרנו גורם אחד. כל הפריטים נטענו במידה שווה יחסית, למעט פריט אחד שהוצא מן הניתוח. המשתנה נבנה אפוא על בסיס ממוצע בין 9 פריטי

הגורם. טווח ערכי הסולם היה אפוא כמו טווח ערכי רכיביו, מ¹ (מידה נמוכה של תמיכה בהחלת הגיון השוק בהשכלה הגבוהה) עד 5 (מידה גבוהה של תמיכה בהיגיון זה). פריט אחד נוסח בכיוון הפוך להחלת הגיון השוק, ולפיכך עבר היפוך. תיאור הפריטים מוצג בנספח 3.

מוסד אקדמי

משתנה קטגוריאלי הכולל שש אוניברסיטאות: האוניברסיטה העברית, הטכניון, אוניברסיטת תל אביב, אוניברסיטת בר-אילן, אוניברסיטה חיפה ואוניברסיטת בן-גוריון. הקטגוריה להשוואה בניתוח היא האוניברסיטה העברית.

מאפיינים מקצועיים

בסעיף זה נכללו חמישה משתנים.

תחום מדעי: משתנה קטגוריאלי הכולל שמונה קטגוריות של תחומים מדעיים שחברי הסגל עוסקים בהם: מדעי הרוח ואמנות, מדעי החברה ומשפטים, ניהול, רפואה ומקצועות העוזר הרפואיים, מדעים מדויקים (מתמטיקה, סטטיסטיקה, מדעי המחשב והמדעים הפיזיקליים), המדעים הביולוגיים, חקלאות, הנדסה ואדריכלות. הקטגוריה להשוואה היא מדעי הרוח ואמנות.

דרגה: משתנה דיכוטומי המבחין בין חברי סגל בדרגת מרצה (בכיר ולא בכיר) לבין חברי סגל בדרגת פרופסור (מן המניין וחבר). הקטגוריה להשוואה היא פרופסור. תקציב המחקר העומד לרשות החוקר: המשתנה נמדד על סולם של חמש דרגות המייצגות את יכולת גיוס המענקים של החוקר לעומת עמיתיו במחלקה בשנה האחרונה, מ¹ (נמוך מאוד מן הממוצע במחלקה) עד 5 (גבוה מאוד מן הממוצע במחלקה). מספר פרסומים אקדמיים: המשתנה נמדד על סולם של חמש דרגות המייצגות את מספר הפרסומים של החוקר לעומת עמיתיו במחלקה בשנה האחרונה, מ¹ (נמוך מאוד מן הממוצע במחלקה) עד 5 (גבוה מאוד מן הממוצע במחלקה). מספר הדוקטורנטים בהנחייתו: המשתנה נמדד על סולם של חמש דרגות המייצגות את מספר הדוקטורנטים בהנחייתו של החוקר לעומת עמיתיו במחלקה בשנה האחרונה, מ¹ (נמוך מאוד מן הממוצע במחלקה) עד 5 (גבוה מאוד מן הממוצע במחלקה). שלושת המשתנים המודדים יכולת אקדמית נמדדו בהשוואה לחברי הסגל במחלקה. אמנם מדידה זו מאפשרת להשוות בין חברי סגל, אך ייתכן שהיא מערבת מידה מסוימת של רצייה חברתית לדווח על הישגים עצמיים גבוהים.

מאפייני רקע אישיים

בסעיף זה נכללו שלושה משתנים.

מין: גבר, אישה. הקטגוריה להשוואה בניתוח היא גבר.
גיל: משתנה רציף הנמדד בשנים.

דתיות: משתנה דיכוטומי המבחין בין חילונים (כ־75% מן המדגם) לבין כל השאר (9% מסורתיים, 14% דתיים ו־1% חרדים). אנו מפקחים על משתנה זה מאחר שמספר רב של חברי סגל באוניברסיטת בר־אילן גמנים עם הציבור הדתי, וברצוננו לאמוד את ההבדלים המוסדיים מעבר למאפייני הפרט. באוניברסיטת בר־אילן דיווחו כ־75% מחברי הסגל שאינם חילונים לעומת 17% במוצע באוניברסיטאות האחרות. הקטגוריה להשוואה היא לא חילוני.

השאלה הפתוחה

כאמור, בשאלון נכללה גם בקשה להביע עמדה בטקסט חופשי בנוגע לתהליכי השינוי: "אם ברצונך להביע את דעתך על תהליכי השינוי באוניברסיטאות, נא עשה זאת". לבקשה זו השיבו 359 חברי סגל (23% מן המשיבים לשאלון), אך לא מצאנו קשר בין הבעת עמדה או אי־הבעת עמדה לבין משתני המחקר (מין, דרגה, מחלקה, מוסד, יכולת אקדמית ותמיכה בהגיון השוק להשכלה הגבוהה).

שיטת הניתוח

תחילה תוצג סטטיסטיקה תיאורית של עמדות הסגל הבכיר בנוגע לעוצמת ביטויי הקפיטליזם האקדמי ושל עמדתם כלפי החלת הגיון השוק והפרטה בהשכלה הגבוהה. לאחר מכן יוצגו ההבדלים המוסדיים, ובהמשך יוצגו ההבדלים לפי התחום המדעי ומאפייני הרקע האישיים והמקצועיים. לבסוף ייבחנו שאלות המחקר באמצעות ניתוחי תסוגה לינארית (OLS) רבי־משתנים.

הערכים החסרים בניתוח הוחלפו בשיטת הזקיפה המרובה (multiple imputation). לפי שיטה זו, לכל ערך חסר נזקפת סדרה של ערכים אפשריים המייצגים מידה של אי־ודאות בנוגע לערך החסר. במחקר זה החלפנו כל ערך חסר בחמישה ערכים אפשריים. בתהליך הזקיפה השתמשנו במידע מכל הפריטים בשאלון. הסטטיסטיקה התיאורית וההיסקית מבוססת על 1,538 חברי סגל (מידע על מספר המשיבים על כל פריט בכלי המחקר מוצג בספח 2 ובספח 3).

נוסף על הניתוח הכמותי ישולבו בממצאים תגובות מילוליות של חברי הסגל שהשיבו לשאלה הפתוחה בטקסט חופשי. אנו מוצאים עניין רב בתשובות אלו בעיקר בשל העובדה כי בתשובות רבות הועלו סוגיות שלא עלו באופן ישיר בשאלון הסגור. אנו משלבים אותן בניתוח הכמותי, ולא בנפרד, במטרה לספק מבט רחב ומעמיק יותר על האופן שחברי הסגל מזהים את הקפיטליזם האקדמי ואת השלכותיו על דרכי עבודתם בפרט ועל עתיד האקדמיה הישראלית בכלל.

ממצאים

עמדות חברי סגל כלפי היבטים של קפיטליזם אקדמי: הבדלים לפי מוסד
 לוח 1 מציג ארבעה היבטים של הקפיטליזם האקדמי ותמיכה בהגיון השוק מתוך הבחנה
 בין חברי הסגל במוסדות השונים.

לוח 1: ממוצעים (וסטיות תקן) של עמדות הסגל כלפי קפיטליזם אקדמי
 ותמיכה באימוץ הגיון השוק, לפי מוסד

תמיכה באימוץ הגיון השוק	קפיטליזם אקדמי				פגיעה במעמדה הציבורי של האקדמיה
	פגיעה בהוראה	שינוי במחקר ובידע	צמצום סמכויות הסגל האקדמי	פגיעה במעמדה הציבורי של האקדמיה	
1.90 (0.59)	2.79 (0.76)	3.23 (0.85)	3.32 (0.75)	3.63 (0.71)	סך הכול
1.87 (0.58)	2.70 (0.72)	3.04 (0.86)	3.10 (0.69)	3.70 (0.68)	האוניברסיטה העברית בירושלים
2.04 (0.57)	2.47 (0.69)	3.12 (0.83)	2.91 (0.68)	3.53 (0.71)	הטכניון
1.86 (0.58)	2.94 (0.75)	3.24 (0.79)	3.50 (0.68)	3.70 (0.68)	אוניברסיטת תל אביב
1.95 (0.60)	2.74 (0.78)	3.25 (0.83)	3.36 (0.77)	3.37 (0.78)	אוניברסיטת בר-אילן
1.85 (0.61)	2.88 (0.75)	3.31 (0.85)	3.55 (0.74)	3.64 (0.70)	אוניברסיטת חיפה
1.87 (0.59)	2.91 (0.76)	3.42 (0.86)	3.43 (0.78)	3.69 (0.72)	אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

מלוח 1 עולה כי ההיבט הבולט ביותר של הקפיטליזם האקדמי הוא פגיעה במעמדה
 הציבורי של האקדמיה, ומידת השונות בנוגע לעמדה זו בין חברי הסגל היא גם הנמוכה
 ביותר. הגורם המייצג את הירידה במעמדה הציבורי של האקדמיה מורכב בעיקר
 מפריטים המתייחסים לתהליכים הנעשים ביוזמת הממשלה. חברי הסגל תופסים את
 השינוי במעמד האקדמיה כקשור באופן הדוק למדיניות ממשלתית מכוונת ברובה,
 אך גם כבבואה של החברה המדגישה ערכים כלכליים על פני תרבות של מחקר וידע.
 למשל, ארבעה חברי סגל הרחיבו בשאלה הפתוחה:

התהליך שהחל בעיקר ב־2002 עם יישום מסמך גרוסמן [ליישום דוח ועדת מלץ לשינוי המבנה הארגוני של האוניברסיטאות]⁵ הוא הרסני, וספק אם ניתן להחזירו לאחור ולתקן את תוצאותיו. את ההרס השיטתי מאז ועד היום, [ש]בו האוניברסיטאות מורעבות וקצובות במטרה להכריח לשינויים מוכתבים על־ידי האוצר, לא יהיה ניתן לתקן. ההפסד הוא של כל אזרחי המדינה ושל הדורות הבאים.

משרד האוצר, ובפרט אגף התקציבים, מוליך אג'נדה של רידוד השירות הציבורי והפרטנו. קודם מרדדים ומייבשים. הרמה יורדת. במקביל תומכים באופן ישיר או עקיף באלטרנטיבות מופרטות למחצה. אחר כך מוכיחים ששירות ציבורי לא יכול להיות יעיל וטוב. בהשכלה הגבוהה אנחנו בעיצומו של תהליך הרידוד.

יישומן של מסקנות ועדת מלץ גרם לניכור גובר והולך בין הסגל האקדמי הבכיר להנהלות האוניברסיטאות. זהו תהליך מסוכן מאוד! אני מקווה שיחול אכן שינוי משמעותי במדיניות הממשלה לגבי תקציב ההשכלה הגבוהה [בכלל] ואוניברסיטאות המחקר בפרט. אוניברסיטאות המחקר בישראל מצויות בשפל מסוכן, ויידרשו שנים לא מעטות ופעולות דרסטיות כדי להשיבן למעמדן הקודם.

כחלק מתהליך מעבר השליטה לממשלה מוקמים כעת מרכזי מצוינות. כספים יעברו לנושאים [קרי מרכזי מצוינות] שהממשלה מחליטה שהם חשובים. בכך יורעבו האוניברסיטאות מהתקציבים המעטים שעוד נותרו להן, ותהליך ההחלטה על הנושאים שבהם יש שכירת סגל חדש יועבר בעצם לממשלה.

היבט נוסף הנתפס בעיני הסגל האקדמי כמאפיין במידה רבה את ההשכלה הגבוהה הוא צמצום סמכויותיו של הסגל האקדמי. חברי הסגל מדווחים על התערבות רבה בתהליכי העבודה ובניהול המוסד ועל צמצום השפעתו של הסגל על מדיניות המוסד. הדפוס העולה מלוח 1 בהשוואה בין המוסדות מלמד כי חברי הסגל בשני המוסדות הוותיקים (האוניברסיטה העברית והטכניון) מדווחים על צמצום סמכויותיהם במידה נמוכה יותר לעומת כל המוסדות האקדמיים.

אמנם שאלון המחקר לא דן בכך ישירות, אך חברי הסגל העלו את חדירת הקפיטליזם האקדמי גם לאמות מידה של קידום. הטענות נשמעות בנוגע לחדירת השיח הכמותי לתהליכי הקידום ולעדיפותו על פני השיח האיכותי. לדבריהם, האוניברסיטאות מתגמלות במיוחד חוקרים המגייסים תקציבי מחקר ומעדיפה אותם על פני יצירתיות ואיכות מדעית. כמו כן, עולה חשש מפני צמצום סמכויותיו של הסגל האקדמי בקביעת אמות המידה לקידום. כך הרחיבו שני חברי סגל בשאלה הפתוחה:

5 להרחבה על אודות מסמך גרוסמן ראו דוח ועדת מלץ (2002, 17 בדצמבר).

אנשים שאינם עוסקים בכתיבה ובמחקר קובעים גורל וקידום אנשי סגל אקדמי משיקולים מסחריים/כספיים ולא מטעמי הצטיינות אקדמית. המסד האקדמי, מל"ג, רקטורים ודיקנים נכנעים לרוח המנשבת מלמעלה.

תגמול אוניברסיטאות וחברי סגל אקדמי בכיר מסתמך על סכום הכסף שהם הצליחו לגייס בלבד! מזמן נשכח כי מטרת האוניברסיטה "להנחיל ידע" מורים מצוינים שתקציבם דל כי הם עוסקים במדע תאורטי ובסיסי נמצאים בתחתית הסולם לעומת מורים בינוניים ומטה שמתעסקים במשהו אופנתי גם אם הוא חולף ומקבלים קידום וזוכים ליחס לא פרופורציונלי יחסית לאחרים. יש לחשוב שוב מה הן מטרת האוניברסיטה.

שני הגורמים הנוספים שנמצאו בניתוח הם ביטויי הקפיטליזם האקדמי בשינוי במחקר ובידע ופגיעה בהוראה. השינוי במחקר נתפס בעיני הסגל האקדמי כמאפיין את ההשכלה הגבוהה יותר מאשר הפגיעה בהוראה. חברי הסגל בכל המוסדות דיווחו על שינוי חד באופי המחקר וההגישו את מסחורו ואת השינוי בגוף הידע. בתשובות לשאלה הפתוחה הבלטו חברי הסגל האקדמי את הראייה הצרה וקצרת הטווח של הנהלות האוניברסיטאות, כפי שהיא באה לידי ביטוי בהעדפה של מחקר יישומי על פני מחקר בסיסי. כמו כן, נשמעה ביקורת על תקציבי מחקר מכוונים המשפיעים על כיווני המחקר של חברי הסגל.

באשר להוראה, רבים העלו בעיקר את הסוגיה של ירידה באיכות הסטודנטים והחשש העולה מפני המירוץ של המוסדות אחר הרף הנמוך ביותר. חברי הסגל מדווחים כי הסטודנטים נתפסים כצרכנים, מופעל לחץ רב להגדיל את מספרם ויש ירידה באיכות התואר הראשון בשל צמצום הדרישות המופנות לסטודנטים. בתחומים מדעיים אחדים צוינו היבטים ייחודיים לתחום, למשל, בהנדסה:

בשל הקיצוץ המתמשך בתקציבי האוניברסיטאות אין כמעט תקני מתרגלים. איכות הלימודים בשפל חסר תקדים. התלמידים מקבלים רק קליפה הנראית כלימודים, אך היא חלולה. אין להם יכולת כלל, הרמה הידרדרה – המרצים נאלצו להוריד את רמת המבחנים כדי שהתלמידים יקבלו את התעודה, אך אין מאחורי התעודה דבר.

תפיסת הסטודנט כצרכן הועלתה על-ידי מספר רב יחסית של חברי סגל, שציינו את הצורך לרצות את הסטודנט, את האינפלציה בציונים ואת הנטייה השיווקית וההתייחסות לסטודנטים כלקוחות:

בעיה מרכזית היא חוסר האפשרות המעשית להיות בעת ובעונה אחת אוניברסיטת מחקר וגם כוז שמספקת "תוארי בוגר להמונים". על האוניברסיטאות להתמקד במחקר ובלימודים מתקדמים ולצמצם למינימום את היקף לימודי ה"ב"א לבעלי כישרונות ומצטיינים בלבד.

הפחד מפיטורין ומחוסר פופולריות בקרב סטודנטים גורם לאינפלציה בציונים ועלול אף לגרום לעוינות סטודנטים כלפי המרצה במקרים [ש]בהם הם חושבים שהציון שקיבלו אינו גבוה מספיק.

ניתוח תגובותיהם של חברי הסגל מלמד על מידה רבה של קונפליקט ביניהם ועל הצבעה על חברי הסגל העמיתים כמי שאחראים במידה רבה למעמדו של הסגל. עובדה זו היא תוצאה של הסתגרותם של חברי הסגל בתוך עצמם או של אימוץ האידאולוגיה הקפיטליסטית. כך, למשל, טענו שלושה חברי סגל:

אין בקרב רוב אנשי הסגל האקדמי מודעות ונכונות להיאבק על הערך היסודי של החיים האקדמיים: מחויבות לערכים הומניים-אוניברסליים. במקום זאת רוב רובם של אנשי הסגל והממסד מאמצים את סולם הערכים הלאומי. זה שורש העניין.

אנשי הסגל הנותנים את ידם לפתיחת תכניות חוץ-תקציביות ולמהלכים דומים בכיוון ההפרטה כורים בעצמם את הבור לקבורת האוניברסיטה האיכותית והמודעת חברתית, גם אם כוונתם הפוכה.

הסגל האקדמי עצמו, כציבור, אחראי במידה לא מבוטלת לתהליכי השחיקה באוניברסיטאות, הן במישור הערכי והן בהתנהלותו הציבורית והאקדמית.

הדפוס העולה מלוח 1 בהשוואה בין המוסדות האקדמיים הוא עקיב. דפוס זה מלמד כי לעומת חברי הסגל במוסדות הייעודיים, חברי הסגל בשני המוסדות הוותיקים (האוניברסיטה העברית והטכניון) נוטים להצביע על מידה נמוכה יותר של פגיעה בהוראה ובשינויים בידע ובמחקר. עמדתם של חברי הסגל באוניברסיטת תל אביב דומה גם במקרה זה לעמדת עמיתיהם במוסדות הייעודיים יותר מאשר לעמדת עמיתיהם במוסדות הוותיקים.

הטור האחרון בלוח 1 מציג את תמיכת הסגל בהחלת הגיון השוק והפרטת ההשכלה הגבוהה. בממוצע, חברי הסגל בכל המוסדות נוטים להביע עמדה המתנגדת לתהליך זה, והשונות בעמדה זו קטנה למדי. עם זאת, בתשובות לשאלה הפתוחה מצאנו גם עמדות מנוגדות וקיצוניות. חלקן מבקשות, למשל, להפריט את כל האוניברסיטאות ולשמור על אוניברסיטה אחת ציבורית. עמדות מתונות יותר טוענות כי יש מקום להקים בישראל אוניברסיטה פרטית, אך חשוב לשמור על האוניברסיטאות ולא להפריט אוניברסיטה קיימת. יש הטוענים שעל המוסדות להוביל את השינוי ולא להיגרר אליו מתוקף המציאות, ולכן אפשר לנסות להפריט רק אוניברסיטה אחת ולבחון את התוצאות. עמדות נוספות גורסות כי יש לעודד את האוניברסיטאות לפעול כארגונים למטרות רווח בכל הקשור לפעילות מנהלית אך לא אקדמית או לאפשר זאת ליחידות המעוניינות בכך.

עמדות חברי סגל כלפי היבטים של קפיטליזם אקדמי: הבדלים לפי תחום מדעי

לוח 2 מציג את עמדות הסגל כלפי קפיטליזם אקדמי ותמיכה באימוץ הגיון השוק להשכלה הגבוהה לפי תחום מדעי.

לוח 2: ממוצעים (וסטיות תקן) של עמדות הסגל כלפי קפיטליזם אקדמי ותמיכה באימוץ הגיון השוק להשכלה הגבוהה, לפי תחום מדעי

קפיטליזם אקדמי					
תמיכה באימוץ הגיון השוק	פגיעה בהוראה	שינוי במחקר ובידע	צמצום סמכויות הסגל האקדמי	פגיעה במעמדה הציבורי של האקדמיה	
<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>M</i> (<i>SD</i>)	
1.90 (0.59)	2.79 (0.76)	3.23 (0.85)	3.32 (0.75)	3.63 (0.71)	סך הכול
1.70 (0.52)	2.89 (0.73)	3.36 (0.85)	3.46 (0.77)	3.76 (0.71)	מדעי הרוח ואמנות
1.84 (0.62)	2.88 (0.75)	3.10 (0.84)	3.48 (0.73)	3.52 (0.73)	מדעי החברה ומשפטים
2.30 (0.83)	2.91 (0.75)	3.18 (0.85)	3.42 (0.71)	3.51 (0.72)	ניהול
1.98 (0.54)	2.95 (0.74)	3.41 (0.73)	3.32 (0.64)	3.80 (0.58)	רפואה ומקצועות עזר
1.96 (0.57)	2.55 (0.73)	3.08 (0.90)	3.15 (0.79)	3.44 (0.73)	מדעים מדויקים
1.91 (0.55)	2.77 (0.78)	3.22 (0.85)	3.18 (0.72)	3.72 (0.68)	מדעים ביולוגיים
1.79 (0.45)	2.68 (0.76)	2.98 (0.75)	3.24 (0.56)	3.85 (0.55)	חקלאות
2.05 (0.58)	2.70 (0.77)	3.32 (0.81)	3.17 (0.77)	3.59 (0.74)	הנדסה ואדריכלות

עיון בלוח 2, בעמדות הסגל לפי התחום המדעי, מלמד על מידה רבה של אי-אחידות בתפיסת הפגיעה במעמדה הציבורי של האקדמיה. חברי הסגל בחקלאות, ברפואה ומקצועות העזר הרפואיים, במדעי הרוח ובמדעים הביולוגיים מדווחים על מידה רבה יותר של פגיעה במעמדה הציבורי של האקדמיה לעומת חברי הסגל בתחומים האחרים.

הממצאים בנוגע לצמצום סמכויות הסגל עקיבים יותר: חברי הסגל בתחומים ה"רכים" (מדעי החברה והמשפטים, הרוח והאמנות ומדעי הניהול) מדווחים על מידה רבה יותר של צמצום סמכויות והתערבות בניהול היחידות לעומת חברי הסגל במדעים ה"קשים" (מדעים מדויקים, הנדסה ואדריכלות, מדעים ביולוגיים וחקלאות). הדיווח על העוצמה הגבוהה ביותר של ביטויי קפיטליזם בפעילויות המחקר וההוראה נמצא בקרב חברי הסגל בתחומי הרפואה ומקצועות העזר הרפואיים ובמדעי הרוח והאמנות. לעומתם, חברי הסגל המדווחים על מידה נמוכה יותר של ביטויי הקפיטליזם במחקר ובהוראה הם חברי הסגל במדעים המדויקים וחקלאות. ניתן לזהות גם הבדלים בתפיסת עוצמת הביטוי במחקר לעומת הוראה: חברי הסגל בהנדסה מדווחים על עוצמה רבה יותר של ביטויי הקפיטליזם בפעילויות המחקר לעומת פעילויות ההוראה, בשעה שההפך הוא הנכון בקרב חברי הסגל במדעי החברה, במשפטים ובניהול.

כפי שניתן אולי לצפות, מלוח 2 עולה עוד שהתמיכה הגבוהה ביותר בהחלת הגיון השוק להשכלה הגבוהה נמצאה בקרב חברי הסגל בתחומי הניהול, הנדסה ואדריכלות, רפואה ומקצועות עזר רפואיים והמדעים המדויקים. לעומתם, המידה הנמוכה ביותר של עמדות אלו נמצאה בקרב חברי הסגל בתחומי הרוח והאמנות, חברה ומשפטים וחקלאות.

מאפייני רקע אישיים ועמדות כלפי היבטים של קפיטליזם אקדמי

ההבדלים שנמצאו בין חברי סגל במוסדות השונים ובתחומים המדעיים עשויים להיות קשורים, לפחות במידה מסוימת, למאפייניהם האישיים והמקצועיים. לוח 3 מציג מתאמים בין מאפייני הרקע לבין העמדות.

לוח 3: מתאמי פירסון בין מאפייני הרקע האישיים והמקצועיים של אנשי סגל לבין עמדותיהם¹

	פגיעה באימוץ הגיון השוק	פגיעה בהוראה	פגיעה במחקר ובידע	פגיעה בהוראה
תמיכה בהגיון השוק	–	–.193***	–.183***	–.069**
מין: אישה	–.190***	.135***	.104***	.115***
גיל	.003	.082**	.107***	–.027
דתיות: חילוני	–.091***	.134***	.003	.037
דרגה: מרצה	–.072**	–.026	–.003	.082**
תקציב המחקר	.068*	–.032	–.046	–.053*

פגיעה בהוראה	שינוי במחקר ובידע	צמצום סמכויות הסגל האקדמי	פגיעה במעמדה הציבורי של האקדמיה	תמיכה באימוץ הגיון השוק	
.025	.008	.071*	.084**	.024	פרסומים אקדמיים
-.028	-.055	.036	.074**	.059	מספר הדוקטורנטים

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

1 הקטגוריות להשוואה הן אלו: למשתנה מין - גבר; למשתנה דתיות - לא חילוני; למשתנה דרגה - פרופסור

מלוח 3 עולה כי לעומת גברים, נשים דיווחו על מידה רבה יותר של ביטויי קפיטליזם אקדמי. ממצא זה נמצא בכל ההיבטים של הקפיטליזם האקדמי. חברי סגל מבוגרים יותר דיווחו על עוצמה גבוהה יותר של ביטויי קפיטליזם בנוגע למעמדה הציבורי של האקדמיה ובנוגע למעמדו של הסגל הבכיר בה, אולם לא נמצאו הבדלים לפי גיל בדיווח על עוצמת ביטויי הקפיטליזם בפעילויות מחקר והוראה. פרופסורים לעומת חברי סגל בדרגות מרצה וכן חברי סגל הבולטים בגיוס תקציבי מחקר דיווחו על מידה נמוכה יותר של היבטים קפיטליסטיים הן במחקר והן בהוראה. חברי הסגל הבכיר הבולטים בגיוס משאבים הם מי שנהנים מפירות הקפיטליזם האקדמי, ולכן, ככל הנראה, הם אינם נוטים לזהות את היבטיו השליליים. יש אף עדויות שעיקר עומס ההוראה בתכניות החוץ-תקציביות הוטל על חברי הסגל בדרגות הוותרות (Yogev, 2010), ואך סביר שהם מזהים שינויי התנהלות בהוראה יותר מן הסגל בדרגות הגבוהות.

מעניין לראות בלוח 3 שמספר הפרסומים האקדמיים של החוקר (לעומת חברי מחלקתו) ומספר הדוקטורנטים בהנחייתו לא נמצאו קשורים לתפיסת השינוי במחקר ובהוראה. לעומת זאת, נמצא קשר בין מאפיינים אלו לבין תפיסת השינוי במעמדה הציבורי של האקדמיה ובין מספר הפרסומים האקדמיים של החוקר לבין סמכויות הסגל האקדמי. חברי סגל פוריים יותר בהיקף הפרסומים וחברי סגל המנחים מספר רב של סטודנטים דיווחו על עוצמה גבוהה יחסית של צמצום בחוסנה הציבורי של האקדמיה.

אימוץ הגיון השוק ועמדות כלפי קפיטליזם אקדמי

בשאלות המחקר ביקשנו לבחון אם ימצא קשר בין מידת התמיכה בהפרטה ואימוץ רעיונות של הגיון השוק להשכלה הגבוהה לבין תפיסה של עוצמת ביטויי הקפיטליזם האקדמי. מלוח 3 עולה שחברי סגל שדיווחו על מידה גבוהה יותר של תמיכה באימוץ הגיון השוק בהשכלה הגבוהה נטו לדווח על מידה נמוכה יותר בכל ביטויי הקפיטליזם האקדמי. ממצא מעניין העולה מן הקשר בין המאפיינים האישיים לבין תמיכה באימוץ

הגיון השוק מלמד שנשים תומכות בכך פחות מגברים, והדבר עשוי להסביר במידה מסוימת את הנטייה של נשים לדווח על עוצמה גבוהה יותר של קפיטליזם אקדמי. עוד עולה מלוח 3 כי פרופסורים (לעומת מרצים) ובעלי תקציב מחקר גבוה יחסית נוטים יותר לתמוך באימוץ הגיון השוק בהשכלה הגבוהה.

ניתוח רב־משתני של שוני בין חברי הסגל

עד כה הוצגה סטטיסטיקה תיאורית של עמדות הסגל בנוגע לשינויים בהשכלה הגבוהה, ועלה ממנה כי יש קשרים בין עמדות הסגל לבין המאפיינים האישיים לבין התחום המדעי והמוסד של חברי הסגל. מתבקש אפוא לנתח את ההבדלים בין חברי הסגל באמצעות ניתוח רב־משתני. ממצאי ניתוח התסוגה לניבוי עמדות הסגל מוצגים בלוח 4.

לוח 4: מקדמי תסוגה רב־משתנים (OLS) לניבוי עמדות הסגל האקדמי¹

פגיעה בהוראה	שינוי במחקר ובידע	צמצום סמכויות הסגל האקדמי	פגיעה במעמדה הציבורי של האקדמיה	תמיכה באימוץ הגיון השוק	
<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	
(SE)	(SE)	(SE)	(SE)	(SE)	
מאפיינים אישיים					
0.071 (0.047)	0.112* (0.051)	0.045 (0.045)	0.139*** (0.042)	-0.195*** (0.035)	מין (אישה)
0.006* (0.003)	-0.001 (0.003)	0.008** (0.003)	0.004 (0.002)	0.000 (0.002)	גיל
0.069 (0.052)	0.136* (0.060)	0.020 (0.050)	0.157** (0.052)	-0.151*** (0.039)	דתיות (חילונית)
מוסד					
-	-	-	-	-	האוניברסיטה העברית
-0.167* (0.081)	0.031 (0.094)	-0.094 (0.082)	-0.093 (0.074)	0.065 (0.062)	הטכניון
0.211*** (0.061)	0.137 (0.074)	0.404*** (0.065)	-0.038 (0.056)	-0.023 (0.046)	אוניברסיטת תל אביב
0.044 (0.074)	0.270** (0.083)	0.268*** (0.078)	-0.232*** (0.069)	0.047 (0.057)	אוניברסיטת בר־אילן
0.096 (0.070)	0.194* (0.079)	0.416*** (0.071)	-0.098 (0.064)	0.021 (0.053)	אוניברסיטת חיפה
0.190** (0.066)	0.291*** (0.080)	0.359*** (0.064)	-0.012 (0.060)	-0.060 (0.050)	אוניברסיטת בן־גוריון

פגיעה בהוראה	שינוי במחקר ובידע	צמצום סמכויות הסגל האקדמי	פגיעה במעמדה הציבורי של האקדמיה	תמיכה באימוץ הגיון השוק	
<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	
(SE)	(SE)	(SE)	(SE)	(SE)	
תחום מדעי					
מדעי הרוח ואמנות					
-0.007 (0.062)	-0.267*** (0.072)	0.057 (0.059)	-0.205*** (0.057)	0.139** (0.046)	מדעי החברה ומשפטים
-0.021 (0.115)	-0.189 (0.131)	0.076 (0.116)	-0.149 (0.107)	0.682*** (0.087)	ניהול
0.036 (0.075)	0.105 (0.092)	-0.077 (0.078)	0.036 (0.070)	0.332*** (0.056)	רפואה ומקצועות עזר
-0.220** (0.069)	-0.150 (0.094)	-0.119 (0.074)	-0.217*** (0.063)	0.217*** (0.051)	מדעים מדויקים
-0.118 (0.076)	-0.101 (0.094)	-0.232** (0.078)	0.001 (0.072)	0.217*** (0.055)	מדעים ביולוגיים
-0.108 (0.117)	-0.211 (0.156)	0.080 (0.114)	0.065 (0.109)	0.109 (0.090)	חקלאות
-0.065 (0.077)	0.065 (0.103)	-0.072 (0.085)	-0.080 (0.073)	0.329*** (0.058)	הנדסה ואדריכלות
מאפיינים מקצועיים					
0.121* (0.054)	0.119* (0.060)	0.010 (0.054)	-0.003 (0.050)	-0.024 (0.041)	דרגה (מרצה)
-0.015 (0.017)	-0.056** (0.020)	-0.014 (0.017)	-0.042** (0.016)	0.015 (0.014)	תקציב המחקר
0.021 (0.018)	0.038 (0.024)	0.027 (0.019)	0.043* (0.018)	-0.000 (0.014)	פרסומים אקדמיים
-0.013 (0.020)	-0.018 (0.025)	0.016 (0.022)	0.049* (0.020)	0.021 (0.018)	מספר הדוקטורנטים
-0.036 (0.034)	-0.150*** (0.041)	-0.196*** (0.033)	-0.190*** (0.033)	-	תמיכה בהפרטה
2.340*** (0.218)	3.304*** (0.262)	2.925*** (0.232)	3.433*** (0.206)	1.947*** (0.154)	קבוע
1,538	1,538	1,538	1,538	1,538	<i>N</i>
.07	.08	.14	.12	.11	<i>R</i> ²

$p < .001$ *** , $p < .01$ ** , $p < .05$ *

1 הקטגוריות להשוואה הן אלו: למשתנה מין - גבר; למשתנה דתיות - לא חילוני; למשתנה מוסד - האוניברסיטה העברית; למשתנה תחום מדעי - מדעי הרוח ואמנות; למשתנה דרגה - פרופסור.

מלוח 4 עולה כי ככלל, כושר ההסבר של המודל המבוסס על מגוון מאפייני רקע (אישיים, מקצועיים, מוסד ותחום מדעי), מוגבל למדי. השונות המוסברת עבור תפיסת ההיבטים של קפיטליזם אקדמי היא 7%–14%. ככל הנראה, ממצא זה נובע, לפחות במידה מסוימת, מן השונות הקטנה הקיימת בין חברי הסגל. חברי הסגל הבכיר באוניברסיטאות הם קבוצה סלקטיבית למדי, והשונות הדמוגרפית בה מצומצמת מאוד. עם זאת, עיון במקדמי התסוגה מלמד על קשרים מובהקים סטטיסטית ועקיבים עם ממצאים קודמים.

תמיכה באימוץ הגיון השוק בהשכלה הגבוהה

בחלק הקודם מצאנו כי ככלל, חברי הסגל הביעו עמדה המתנגדת לאימוץ גישה נאו־ליברלית לניהול מערכת ההשכלה הגבוהה. עתה אנו מבקשים לבחון אם השונות בעמדה זו קשורה למאפייני הרקע של חברי הסגל. למאפיינים האישיים ולתחום המדעי נמצאו קשרים מובהקים סטטיסטית עם מידת התמיכה באימוץ הגיון השוק. נשים תמכו בהגיון השוק במידה פחותה מגברים, וחילונים תמכו בו פחות מחברי סגל שאינם חילונים. הממצאים מעידים עוד על הבדלים מובהקים סטטיסטית בין תחומים מדעיים. לעומת חברי הסגל במדעי הרוח ובאמנות, חברי הסגל בכל התחומים, למעט חקלאות, נמצאו בעלי עמדות תומכות יותר באימוץ של הגיון השוק. התחום המדעי שחברי הסגל בו הביעו את התמיכה הרבה ביותר באימוץ הגיון השוק הוא ניהול. בפיקוח על מאפייני הרקע האישיים והמקצועיים לא נמצאו הבדלים לפי מוסד אקדמי בממוצע התמיכה באימוץ של הגיון השוק.

תפיסה של עוצמת ביטויי הקפיטליזם האקדמי

ממצאי המודלים רביי-המשתנים בלוח 4 מלמדים שנשים נטו לזהות את עוצמת ביטויי הקפיטליזם האקדמי יותר מגברים בכל הנוגע למעמדה הציבורי של האקדמיה במחקר ובידע. נוסף על כך, חברי סגל מבוגרים נוטים לראות את צמצום סמכויות הסגל ואת ביטויי הקפיטליזם האקדמי בהוראה יותר מעמיתיהם הצעירים.

ההבדלים בין סוגי המוסדות מלמדים כי ככלל, חברי סגל באוניברסיטאות הייעודיות ובאוניברסיטת תל אביב דיווחו במידה רבה יותר על צמצום סמכויות הסגל האקדמי והתערבות בתהליכי העבודה וכן על מסחור המחקר ושינוי בגוף הידע. ראוי לציין כי הבדלים אלו הם לאחר פיקוח על הפיזור של התחום המדעי, המאפיינים האישיים והמאפיינים המקצועיים. מעניין לציין כי חברי הסגל באוניברסיטת בר־אילן דיווחו במידה פחותה על פגיעה במעמדה הציבורי של האקדמיה לעומת כל יתר המוסדות. באשר להבדלים בין התחומים המדעיים, נמצא כי הפיקוח על ההבדלים במאפייני הרקע של חברי הסגל או הבדלים בין המוסדות צמצמו במידה רבה את השונות בין התחומים. מבין המאפיינים המקצועיים ניתן לראות כי בעלי הדרגה הנמוכה – המרצים, ולא הפרופסורים – דיווחו על עוצמה גבוהה יותר של ביטויי הקפיטליזם האקדמי במחקר

ובהוראה. הממצאים בנוגע לקשר שבין המאפיינים המקצועיים לבין ביטויים הקשורים לחוסנה הציבורי ולמעמדה של האקדמיה הם מעורבים. מצד אחד, חברי הסגל הבולטים בגיוס משאבי מחקר דיווחו שביטויים אלו מאפיינים פחות את מצב ההשכלה הגבוהה בישראל לעומת חברי סגל בעלי תקציב מחקר נמוך יותר. מן הצד האחר, חברי סגל המשקיעים יותר בפרסום מאמרים ובהנחיית סטודנטים דיווחו על עוצמה גבוהה יותר של ביטויים אלו.

נוסף על מאפייני הרקע ועל המאפיינים המקצועיים של חברי הסגל, הניתוח רב-המשתנים כולל את מידת תמיכתם באימוץ הגיון השוק להשכלה הגבוהה. הממצאים בלוח 4 מלמדים כי הבעת תמיכה בהגיון השוק ממתנת את תפיסת חברי הסגל בנוגע לעוצמת ביטוייו של הקפיטליזם האקדמי. חברי סגל שהביעו עמדות נאו-ליברליות ותמכו יותר בהפרטת ההשכלה הגבוהה נטו פחות להצביע על שינויים במעמדה הציבורי של האקדמיה או לזהות שינויים במוסד שהם עובדים בו, שינויים במעמד הסגל האקדמי, במחקר, בידע ובהוראה.

דיון

מתחילת שנות ה-2000 חוותה מערכת ההשכלה הגבוהה קיצוצים תקציביים רחבים. קיצוצים אלו הובילו לשינויים בדפוסי העבודה והדגישו מעורבות גוברת בפעילויות שוק או מעין שוק, שמטרתן לייצר רווח חיצוני. הקפיטליזם האקדמי, שאמנם החל בצמצום המימון הציבורי של ההשכלה הגבוהה, משמש היום לעיצוב נורמות אקדמיות ותרבות אקדמית. האקדמאים הפכו לשחקנים מרכזיים המקדמים תהליכים של קפיטליזם אקדמי, ולא רק שחקנים ש"תועשו" לתוך התהליך (Slaughter & Rhoades, 2004). למרות ההשלכות הרבות של הקפיטליזם האקדמי על הפעילויות היום-יומיות של חברי הסגל האקדמי לוו תהליכים אלו בדיון מועט בהשלכותיהם, וקולו של הסגל כמעט לא נשמע. מחקר זה ביקש אפוא להשמיע את עמדתו של הסגל הבכיר בנוגע לתהליכי הקפיטליזם האקדמי: לחשוף את תפיסת הסגל האקדמי בנוגע לתופעה ולמורכבותה ולהבין את הגורמים המוסדיים והאישיים המעצבים את תגובות הסגל לנושא.

ממצאי המחקר מורים שחברי הסגל מזהים ארבעה היבטים מרכזיים של הקפיטליזם האקדמי במערכת ההשכלה הגבוהה: פגיעה במעמד הציבורי של האקדמיה, צמצום סמכויות הסגל האקדמי, שינוי במחקר ובידע ופגיעה בהוראה. מבין המאפיינים האישיים והמקצועיים, המוסד והתחום המדעי נמצא כי ההבדלים המוסדיים, ובעיקר ההבחנה בין מוסדות העילית לבין המוסדות הייעודיים, הם המקור להבחנה בין חברי הסגל בתפיסת עוצמתם של ביטויי הקפיטליזם האקדמי. חברי הסגל באוניברסיטה העברית ובטכניון דיווחו על מידה נמוכה יותר של צמצום בסמכויות הסגל ושינויים במחקר ובהוראה לעומת חברי הסגל באוניברסיטאות הייעודיות. עם זאת, מצאנו כי חברי הסגל באוניברסיטת תל אביב, אף היא אוניברסיטת עילית, מדווחים על קפיטליזם אקדמי

במידה וזהה לזו של חברי הסגל באוניברסיטאות הייעודיות. ממצא זה אינו מפתיע, שכן חברי הסגל באוניברסיטת תל אביב חוו בהיקף נרחב את צמצום סמכויות הסגל, שהחל בצמצום מספרם של אנשי הסגל האקדמי הבכיר בכ-30% (20% במונחי משרות, לפי ספר התקציב של אוניברסיטת תל אביב)⁶ ונמשך בהגבלת כוחו של הסנאט לטובת הוועד המנהל, שאף פעל למינוי נשיא חדש לאוניברסיטה ולהדחת הנשיא המכהן.

חברי הסגל באוניברסיטאות הייעודיות דיווחו במחקר זה על עוצמה רבה יותר של קפיטליזם אקדמי. בהקשר זה ניתן לומר שמוסדות אלו הם הנפגעים העיקריים מן התהליך. הם זוכים להיקף מצומצם יותר של תקציבים לעומת שלוש האוניברסיטאות הוותיקות, וכפי הנראה הם נדרשים למעורבות רבה בתהליכי שוק ובעידוד מסחורם של המחקר וההוראה. חברי הסגל במוסדות אלו אף דיווחו במידה רבה על צמצום סמכויות הסגל האקדמי והתערבות בניהול היחידות. הקריאה שנשמעה לאחרונה לסגירת המחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן-גוריון בשל "חוסר איוון" בין חברי סגל פוזיטיביסטיים לבין חברי סגל לא פוזיטיביסטיים היא ברורה למדי לאור ממצאים אלו. לקריאה זו קדם מסע תעמולה של תנועת "אם תרצו" לסגירת המחלקה בתואנה של חוסר איוון פוליטי של חברי הסגל במחלקה וקריאתם להתרמת ישראל בזירה הבין-לאומית. אנו רואים בהתערבות חיצונית זו תוצאה, בין השאר, של הקפיטליזם האקדמי וחשיפת האקדמיה לתהליכי שוק. הקפיטליזם האקדמי הוציא את האוניברסיטה ממגדל השן וחשף אותה לביקורת חיצונית ואף לביקורת פוליטית. חברי הסגל מציינים שקולם אינו נשמע באופן עקיב, ומחשש למשיכת כספי תורמים הסגל הניהולי אינו מגבה את הסגל האקדמי ואינו הודף קריאות חיצוניות אלו. נראה אפוא שפתיחת האקדמיה לתהליכי השוק לא לוותה בהגנה על פעולותיה ועל חברי הסגל. ממצאי המחקר מוסיפים נדבך ומלמדים כי הקפיטליזם האקדמי בולט פחות במוסדות הוותיקים והיוקרתיים.

ממצאי המחקר מלמדים שתמיכה באימוץ היגיון עסקי והבעת עמדות נאו-ליברליות ממתנות את תפיסת עוצמתם של ביטויי הקפיטליזם האקדמי. חברי הסגל התומכים באימוץ הגיון השוק נטו פחות לזהות את השינויים באקדמיה כתהליכים קפיטליסטיים. לנוכח כושר ההסבר המצומצם של המודלים רבי-המשתנים אנו מוצאים שמשנתנה זה הוא משמעותי להבנת עמדות הסגל. למרות שינויים קלים המסתמנים במימון ההשכלה הגבוהה בשנים האחרונות, אימוץ הגיון השוק אינו עשוי להיעלם בטווח הקרוב, ולכן עולה השאלה כיצד יסתגלו חברי הסגל לתהליך זה. הממצאים מלמדים על קונפליקט המסתמן בין חברי סגל. אמנם מרבית חברי הסגל מתנגדים להחלת היגיון זה באקדמיה, אך ניתן לזהות גרעין לא קטן של חברי סגל התומכים בו. מדובר בעיקר בגברים ובחברי סגל מתחומי הניהול וההנדסה, שהביעו נכונות רבה לויתורים על מעמדה הציבורי של האקדמיה בתמורה לעצמאות ניהולית רבה יותר. יש שטענו כי צריך להפריט את כל האוניברסיטאות, ואילו אחרים הביעו נכונות להפריט אוניברסיטה אחת או לפתוח

6 לפי ספרי התקציב של אוניברסיטת תל אביב (2001, 2011), מספר המשרות של חברי הסגל הבכיר של האוניברסיטה ירד מ-1,241 בשנת 2001 ל-965 בשנת 2011.

אוניברסיטאות פרטיות לצד הציבוריות הקיימות. לעומתם, חברי הסגל שאינם תומכים באימוץ הגיון השוק להשכלה הגבוהה, השייכים במידה רבה יותר למדעים ה"רכים", הביעו חשש רב להישגיה העתידיים של מערכת ההשכלה הגבוהה. חלקם דיווחו באופן מילולי שהם מתנגדים לתהליכים אלו, אף שאינם מכירים את התופעה או אינם יודעים עליה הרבה. אחרים ציינו שהם אינם אדישים לתהליך והם מביעים את דעתם במאמרים, בעיתונות הכתובה או באתרים אישיים, אולם קולם אינו נשמע, שכן המבנה הניהולי מעניק משקל רב להנהלות לעומת חברי הסגל.

חברי הסגל שתמכו באימוץ הגיון השוק אינם בהכרח חברי סגל בעלי יכולת אקדמית גבוהה יותר. אמנם הם בולטים מעט יותר בגיוס משאבי מחקר, אך היקף פרסומיהם ומספר הדוקטורנטים בהנחייתם אינם שונים מעמיתיהם, שהביעו אי-הסכמה להחלת הגיון השוק באקדמיה. חברי סגל אלו הצביעו על מידה מעטה יחסית של היבטים קפיטליסטיים במגוון תחומים באקדמיה. בעקבות ממצא זה אנו טוענים כי מידת הקונפליקט האפשרי בין הקבוצה התומכת בגישות נאו-ליברליות ובאימוץ הגיון השוק להשכלה הגבוהה לבין ההנהלה עשויה להיות הנמוכה ביותר. ניתן אפוא לצפות כי קבוצה זו תתקדם במידה רבה במערכת המאמצת דפוסי עבודה נאו-ליברליים. אם הנחת מוצא זו נכונה, הנפגעים העיקריים מכך הם נשים וחברי סגל בתחומי הרוח והאמנות, שבמחקר זה נמצא כי מידת תמיכתם בהחלת הגיון עסקי באקדמיה היא הנמוכה ביותר. על מחקר המשך לבחון טענה זו לעומק ולעמוד על השלכות העמדות בנוגע לאימוץ הגיון השוק על מעמדם של חברי הסגל האקדמי בארגון.

מקורות

- אוניברסיטת תל אביב (2001). ספר התקציב. תל אביב: המחבר.
- אוניברסיטת תל אביב (2011). ספר התקציב. תל אביב: המחבר.
- גור-זאב, א' (עורך). (2007). נגד תיעוש האוניברסיטאות בישראל (נייר עמדה). חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- גורי-רוזנבליט, ש' (2005). השכלה גבוהה בתקופת מעבר: דפוסי אנכיים ואופקיים של גיוון. פנים, 34, 63-77.
- וולנסקי, ע' (2012). לאחר "העשור האבוד": ההשכלה הגבוהה בישראל לאן? (נייר מדיניות מס' 2012.02). ירושלים: מרכז טאוב לחקר מדיניות חברתית.
- הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (2007, 15 ביולי). דוח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בראשות מר אברהם (בייגה) שוחט.
- אוחזר מתוך <https://academy.ac.il>
- ועדת מלץ (2002, 17 בדצמבר). דוח ועדת מלץ: שינויים במבנה הארגוני של האוניברסיטאות בישראל. ירושלים: המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ולתקצוב. אוחזר מתוך <http://che.org.il>

- יוגב, א', ליבנה, ע' ומקדוסי, ע' (2015). ההפרטה בהשכלה הגבוהה והשלכותיה על הרכב הסטודנטים: מי מצטרף לתכניות החוץ-תקציביות לתואר השני באוניברסיטה ומדוע? מגמות, נ(1), 258-286.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2011). פעילויות הוראה ומחקר של אנשי הסגל האקדמי הבכיר באוניברסיטאות, תשס"ט (פרסום מיוחד 1430). ירושלים: המחבר.
- המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ולתקצוב (2009). דין וחשבון מס' 34/35 לשנים תשס"ז (2006/7) ותשס"ח (2007/8). ירושלים: המחבר.
- מסר-ירון, ח' (2005). תנועת המוטלת של המחקר האקדמי, פנים, 34, 4-14.
- מקדוסי, ע' ואיכילוב, א' (2016). "העשורים האבודים" של ביה"ס לחינוך באוניברסיטת תל אביב. בתוך א' אדירקח וא' כהן (עורכים), דינמיות בהשכלה הגבוהה: אסופת מאמרים לכבודו של אברהם יוגב (עמ' 215-240). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- צנזור, י' (2005). משל הנמר או "שלה לחמך על פני המים". פנים, 34, 21-31.
- Azagra-Caro, J. M., Archontakis, F., Gutiérrez-Gracia, A., & Fernández-de-Lucio, I. (2006). Faculty support for the objectives of university-industry relations versus degree of R&D cooperation: The importance of regional absorptive capacity. *Research Policy*, 35, 37-55.
- Barnett, R. (2005). Convergence in higher education: The strange case of 'entrepreneurialism'. *Higher Education Management and Policy*, 17(3), 52-64.
- Bercovitz, J., & Feldman, M. (2008). Academic entrepreneurs: Organizational change at the individual level. *Organization Science*, 19(1), 69-89.
- Berman, E. P. (2012). *Creating the market university: How academic science became an economic engine*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Boardman, P. C. (2009). Government centrality to university-industry interactions: University research centers and the industry involvement of academic researchers. *Research Policy*, 38(10), 1505-1516.
- Bok, D. (2003). *Universities in the marketplace: The commercialization of higher education*. Princeton, NJ, & Oxford, England: Princeton University Press.
- Brown, R. H., & Clignet, R. (2000). Democracy and capitalism in the academy: The commercialization of American higher education. In R. H. Brown & J. D. Schubert (Eds.), *Knowledge and power in higher-education* (pp. 17-48). New York, NY, & London, England: Teachers College Press.
- Clark, B. R. (1998). *Creating the entrepreneurial university*. Oxford, England: IAU Press/Pergammon.
- D'Este, P., & Patel, P. (2007). University-industry linkages in the UK: What are the factors underlying the variety of interactions with industry? *Research Policy*, 36(9), 1295-1313.

- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: From national systems and "Mode 2" to a triple helix of university-industry-government relations. *Research Policy*, 29(2), 109-123.
- Garland, J. C. (2009). *Saving Alma Mater: A rescue plan for America's public universities*. Chicago, IL, & London, England: The University of Chicago Press.
- Giuliani, E., Morrison, A., Pietrobelli, C., & Rabelotti, R. (2010). Who are the *researchers* that are collaborating with industry? An analysis of the wine sectors in Chile, South Africa and Italy. *Research Policy*, 39(6), 748-761.
- Gumport, P. J. (1993). The contested terrain of academic program reduction. *The Journal of Higher Education*, 64(3), 283-311.
- Jaquette, O., & Curs, B. R. (2015). Creating the out-of-state university: Do public universities increase nonresident freshman enrollment in response to declining state appropriations? *Research in Higher Education*, 56(6), 535-565.
- Kirp, D. L. (2003). *Shakespeare, Einstein, and the bottom line: The marketing of higher education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lee, Y. S. (1996). Technology transfer and the research university: A search for the boundaries of university-industry collaboration. *Research Policy*, 25, 843-863.
- Morphew, C. C., & Eckel, P. D. (Eds.). (2009). *Privatizing the public university: Perspectives from across the academy*. Baltimore, MD, & London, England: The Johns Hopkins University Press.
- Murray, F., & Graham, L. (2007). Buying science and selling science: Gender differences in the market for commercial science. *Industrial and Corporate Change*, 16(4), 657-689.
- Patent and Trademark Law Amendments Act (Bayh-Dole Act) (1980, 12 Dec.). *US public law 96-517, 96th Congress, 2nd Session*. Retrieved from <https://history.nih.gov>
- Perkmann, M., Tartari, V., McKelvey, M., Autio, E., Broström, A., D'Este, P., ... & Sobrero, M. (2013). Academic engagement and commercialisation: A review of the literature on university-industry relations. *Research Policy*, 42, 423-442.
- Powell, W. W., & Owen-Smith, J. (2002). The new world of knowledge production in the life sciences. In S. Brint (Ed.), *The future of the city of intellect: The changing American university* (pp. 107-130). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Priest, D., & St. John, E. (2006). *Privatization and public universities*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

- Rhoades, G., & Slaughter, S. (2006). Academic capitalism and the economy: Privatization as shifting the target of public subsidy in higher education. In R. A. Rhoades & C. A. Torres (Eds.), *The university, state, and market: The political economy of globalization in the Americas* (pp. 103-140). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Slaughter, S., & Cantwell, B. (2012). Transatlantic moves to the market: The United States and the European Union. *Higher Education*, 63, 583-606.
- Slaughter, S., & Leslie, L. L. (1997). *Academic capitalism: Politics, policies, and the entrepreneurial university*. Baltimore, MD, & London, England: The Johns Hopkins University Press.
- Slaughter, S., & Rhoades, G. (2004). *Academic capitalism and the new economy: Markets, state, and higher education*. Baltimore, MD, & London, England: The Johns Hopkins University Press.
- Startup nation2 enterprise (n.d.). *About SN2E*. Retrieved from <http://sne-ip.co.il>
- Yogev, A. (2000). The stratification of Israeli universities: Implications for higher education policy. *Higher Education*, 40(2), 183-201.
- Yogev, A. (2010). Qvo vadis magister artium? Policy implications of executive master's programs in an Israeli research university. *Higher Education Policy*, 23(1), 83-98.

נספח 1: מאפיינים נבחרים של חברי הסגל האקדמי באוכלוסייה ובמדגם (באחוזים)

מדגם <i>n</i> = 1,538	אוכלוסייה <i>N</i> = 4,853	
		מין
72.0	72.6	גבר
28.0	27.4	אישה
		גיל
13.4	12.6	עד 40
27.6	28.3	41-50
31.6	32.3	51-60
27.4	26.9	61 ומעלה
		מוסד
22.2	18.2	האוניברסיטה העברית בירושלים
11.5	11.7	הטכניון
21.8	23.8	אוניברסיטת תל אביב
13.9	14.9	אוניברסיטת בר-אילן
12.8	14.1	אוניברסיטת חיפה
17.8	17.3	אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
		תחום מדעי
21.3	20.7	מדעי הרוח ואמנות
4.5	4.3	חינוך
13.3	14.6	מדעי החברה
3.4	4.0	ניהול
2.1	2.8	משפטים
4.3	3.6	רפואה
5.6	5.3	מקצועות עזר רפואיים
17.3	19.3	מדעים מדויקים
10.5	9.7	המדעים הביולוגיים
3.4	1.9	חקלאות
14.2	13.8	הנדסה ואדריכלות
		דרגה
11.5	12.0	מרצה
26.9	26.3	מרצה בכיר
26.7	26.7	פרופסור מן המניין
34.9	35.0	פרופסור חבר

נספח 2: ממצאי ניתוח הגורמים של משתני הקפיטליזם האקדמי

Eigenvalue (ושונות מוסברת)	Cronbach's α	SD	M	N	טעינות	
					שינוי במחקר ובידע	
		1.24	3.20	1,204	.810	מסחור המחקר האקדמי
		1.22	3.26	1,063	.775	דגש רב על רישום פטנטים ותגמול המוסד
		1.22	3.05	1,242	.750	מעבר ממחקר בסיסי ליישומי
		1.13	3.31	1,319	.736	מעבר מידע תאורטי לידע יישומי ופרופסיונלי
		1.23	3.19	1,254	.723	התערבות גורמים חיצוניים לאקדמיה במימון המחקר
		1.25	3.16	1,290	.649	שינוי בגוף הידע מדגשים דיסציפלינריים לדגשים שיווקיים
		1.19	3.69	1,457	.407	ירידה בערך התרבות האקדמית
		1.11	3.70	1,497	.340	התייחסות לסטודנט כצרכן
9.45 (.28)	.873	0.85	3.23	1,538		סך הכול
						צמצום סמכויות הסגל האקדמי
		1.22	3.45	1,017	.729	הכנסת תכניות חוץ-תקציביות (למנהלים) לתואר השני
		1.04	4.02	1,254	.635	התחזקות של הוועד המנהל בניהול האוניברסיטה לעומת דרגי ניהול אקדמיים
		1.13	3.75	1,191	.615	צמצום מעורבותם של הסנאט ואנשי הסגל הבכירים בניהול האוניברסיטה
		1.26	2.98	959	.613	פתיחת שלוחות חוץ-תקציביות לתואר הראשון
		1.19	3.04	1,354	.563	התערבות יתר בניהול יחידות ומחלקות במוסד
		1.23	3.26	1,448	.516	יחסי ניכור בין הסגל האקדמי לבין ההנהלה
		1.08	3.76	1,357	.509	התערבות בניהול האוניברסיטאות
		1.19	3.53	1,464	.506	הישענות מרובה על מורים מן החוץ

עמדות הסגל כלפי קפיטליזם אקדמי באוניברסיטאות בישראל • 157

Eigenvalue (ושונות מוסברת)	Cronbach's α	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>N</i>	טעינות	
		1.26	3.32	1,274	.477	הפרטת המוסדות להשכלה גבוהה
		1.28	3.26	1,272	.468	ריבוי תכניות לימודים לתואר שני ללא תזה
2.56 (.08)	.836	0.75	3.32	1,538		סך הכול
פגיעה במעמדה הציבורי של האקדמיה						
		1.00	4.06	1,517	.800	הורדת מעמד האוניברסיטאות
		1.02	4.07	1,506	.742	הפחתת תקציב ההשכלה הגבוהה
		1.04	3.73	1,498	.730	חוסר תשומת לב להשכלה הגבוהה
		1.13	3.70	1,401	.556	ירידה בתמיכת הציבור במטרות האוניברסיטה
		1.07	3.61	1,401	.468	מתן העדפה למכללות
		1.32	3.09	1,409	.417	ניסיונות ציבוריים להגבלת החופש האקדמי
		1.22	3.27	1,429	.407	ירידה במעמד הבין-לאומי של האוניברסיטאות בישראל
		1.20	3.82	1,475	.372	צמצום הסגל האקדמי הבכיר
1.96 (.06)	.780	0.71	3.63	1,538		סך הכול
פגיעה בהוראה						
		1.24	3.01	1,436	.639	שחיקה במוטיבציה להוראה של אנשי הסגל
		1.29	2.58	1,223	.591	מעבר מעבודות לבחינות
		1.22	2.95	1,444	.529	הסתגרות חברי הסגל בתוך עצמם
		0.94	1.73	1,434	.523	התערבות בתוכני ההוראה
		1.21	3.68	1,467	.519	הגדלת מספר הסטודנטים לקורס
		1.29	3.02	1,468	.508	צמצום מספר הקורסים לסטודנטים
		1.23	2.37	1,471	.361	צמצום החופש האקדמי
1.49 (.04)	.739	0.76	2.79	1,538		סך הכול

נספח 3: תיאור הפריטים¹, ממוצע, סטיות תקן ועקיבות פנימית למידת התמיכה בהפרטה

Eigenvalue (ושונות מוסברת)	α	SD	M	N	טעינות
	0.75	1.24	1,526	.369	הממשלה לא צריכה לקחת חלק במימון האוניברסיטאות
	1.55	2.88	1,495	.458	שכר הלימוד צריך להיות אחיד בכל החוגים ²
	1.12	2.74	1,476	.536	יש לעודד שיתוף פעולה בין האוניברסיטאות לבין חברות עסקיות
	0.91	1.47	1,442	.655	יש לאפשר למחלקות המעוניינות בכך לעבור למבנה ניהולי של חברה עסקית
	1.39	2.06	1,503	.633	שכר המרצים לא צריך להיות אחיד בכל החוגים
	0.85	1.46	1,525	.575	יש צורך בצמצום חוגים שאינם רווחיים
	0.70	1.29	1,514	.579	יש לעודד את האוניברסיטאות לפעול כארגונים למטרות רווח
	0.67	1.29	1,520	.700	באיזו מידה אתה תומך בהפרטת האוניברסיטאות? ³
	1.08	2.44	1,501	.541	באיזו מידה אתה תומך בהפרטה של שירותים ושל חברות ממשלתיות בישראל? ³
2.91 (.33)	.710	0.59	1.90	1,538	סך הכול

- 1 הסולם שהפריט נמדד עליו: 1 - אינו מסכים כלל, 5 - מסכים במידה רבה מאוד
- 2 פריט זה עבר היפוך סולם.
- 3 הסולם שהפריט נמדד עליו: 1 - אינו תומך כלל, 5 - תומך במידה רבה מאוד